

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická Fakulta

Ústav etnologie

Bakalářská práce

Michal Mašek

Role dubu ve slovanských společnostech

Role of oak in the Slavonic societies

Praha 2009

vedoucí práce: Doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc.

PODĚKOVÁNÍ

Vědomé nutkání mě přivedlo k záměru hned na počátku mé práce poděkovat všem lidem, kteří mi byli při mém tvůrčím úsilí nápomocni.

Jmenovitě děkuji mé partnerce Marianě Ščelkové za duševní podporu a pomoc při překladech textů v cyrilici a polském jazyce, kolegovi Janu Kryštůvkovi, studentu historie, za pomoc při vyhledávání a zpracování latinských pramenů a kolegyni Evě Jelínkové, studentce bulharistiky, za překladovou výpomoc u textů jihoslovanské provenience. Mé poděkování patří též mé kamarádce, učitelce českého jazyka, Marice Monhartové, za pravopisné a stylistické korektury, mé matce Jaroslavě Jenčové za vytvoření časového prostoru a domácího zázemí a mému kamarádu, absolventu Fakulty aplikovaných věd ZČU v Plzni, Michalovi Prcínovi, za pomoc při elektronickém formátování díla.

Rovněž děkuji svému vedoucímu diplomové práce Doc. PhDr. Bohuslavu Šalandovi, Csc za užitečné rady a připomínky při poskytnutých konzultacích a zástupci ředitele Ústavu etnologie PhDr. Janu Pargačovi, Csc za trpělivost při plnění mých studijních povinností.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny využití prameny a literaturu.

V Plzni, 9. června 2009

.....

OBSAH

1	Úvod	5
1.1	Náhled do problematiky vnímání dubu archaickými předkřesťanskými společnostmi ..	5
2	Historický pohled	7
2.1	Dub v předslovanském období u ostatních indoevropských etnik	7
2.2	Odraz dubu v historii slovanských etnik	10
2.3	Indoevropská etymologie slova dub	13
3	Mýtický pohled	15
3.1	Obřady konající se u dubů	15
3.2	Magické a léčivé vlastnosti připisované dubu	22
3.3	Pohled na dub jako na strom života	26
3.4	Dub v roli spojovací cesty mezi jednotlivými světy ve světle mýtů o stvoření	29
4	Novodobý pohled	32
4.1	Synkretický vývoj ve vnímání uctívaných stromů	32
4.2	Historický vývoj ochrany stromů v českých zemích	35
4.3	Vztah dnešní společnosti k památným stromům	36
5	Závěr	40
6	Prameny a literatura	43

1 Úvod

Cílem této mé práce je ukázat, jak se podoby stromu a lidské bytosti v myšlení archaické společnosti vzájemně prolínají a ztotožňují, a to se zvláštním zřetelem na nekorunovaného evropského krále stromů – na dub. Rovněž se chci pokusit zobrazit, čím strom člověka a jeho společnost přesahuje, neboť nelze opominout význam stromu jako metafyzické struktury a stavby světa. Nejde mi o zachycení obecných tezí, jako spíš o uspořádání představ, které jsou dnes velmi matné či zcela zastřené. Je pochopitelné, že nelze hovořit jen o oslavě stromu, ale také o přeměnách a vývoji, včetně pozvolného upadání jeho významu na úroveň pouhé surovinové základny, dnes navíc nahraditelné. Tuto problematiku budu sledovat především ze zorného úhlu Evropana se slovanskými kořeny.

1.1 Náhled do problematiky vnímání dubu archaickými předkřesťanskými společnostmi

Historie soužití lidí a stromů je tak dávná, že letopočty ztrácejí svou vypovídající hodnotu. Od počátku vnímání stromu člověkem byl strom pro člověka jakousi jistotou v jeho světě plném nejistých skutečností. Stal se pro něj králem rostlinné říše, tak jako lev králem říše živočišné. A to nejen díky vnímání větvoví jako koruny, nebo jeho velikosti, či letitosti a pevnosti. Bez ohledu na věk a čas představuje člověku takové základní dobré vlastnosti, jako je síla, vytrvalost, pevnost, houževnatost, důvěryhodnost, vyrovnanost, plodnost, ušlechtilost a vznešenost.¹

Je-li strom vnímán, především díky své koruně, jako král rostlin, pak dub, díky své dlouhověkosti a mohutnosti, byl považován za krále lesa. Důvodů, proč právě dub, je jistě více. Mezi hlavní můžeme zařadit jeho odolnost vůči nepříznivým klimatickým podmínkám a tvrdost jeho kůry i dřeva (jedná se o nejtvrdší dřevinu Evropy). Jeho majestátní oválná koruna inspiruje k rozjímání.² Jeho tajemství však především tkví v jeho aerochemickém účinku. Vzduch dubového lesa totiž prokazatelně snižuje krevní tlak, tudíž tak působí uklidňujícím způsobem...³

Na základě lidského poznávání přírody a boje člověka v ní o holé přežití se rodily první náboženské představy. Už v počátcích lidského vědomí, v období loveckých

¹ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 151.

² TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 26-27.

³ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 180.

společností, přisuzovali naši předci stromům duši.⁴ Věřili, že strom jim díky svému kmeni a nebetyčné koruně může zprostředkovat spojení s nadpozemským božstvem a případně i naznačit boží vůli a bytosti v něm přebývajících mají nad nimi moc.⁵ Smrt chápali jako vzájemně se doplňující formu žití a věřili, že cesta od mrtvých k živým vede od kořenů přes kmeny stromů kolmo vzhůru.⁶ Tisíciletou tradicí bylo, že se lidé pomocí magických rituálů (prostřednictvím šamanů/žreců) spojovali s rostlinami, hovořili s jejich dušemi nebo duchy (dévy, dryády, leši), aby mohli využít jejich pomoci, třeba v podobě léčivých sil (přibližně 25 % léků se dnes vyrábí ze stromů nebo obsahuje syntetickou napodobeninu v nich se vyskytujících látek⁷).⁸ Na znamení své dobré vůle dávali rostlině dary a teprve když duch rostliny oznámil svou vůli, mohli využít sil této rostliny.⁹ Lidé proto přistupovali ke stromům uctivě a s opatrností jako k někomu mocnému, koho si nesmějí rozhněvat a s kým je zapotřebí vycházet v dobrém. Proto nedovolovali uctívaným stromům ubližovat ani lámáním větvíček, protože věřili, že by tím uškodili sami sobě.¹⁰ Nejstarší doklady o uctívání stromů máme ve skalních rytinách z doby kamenné. Později, když lidé začali více využívat půdu, postupně uznávali jen ty stromy, které byly něčím výjimečné a které považovali za sídlo božstva (ve Finsku se až do 19. století říkalo „boží strom“ dubu¹¹).

Archeologové podle pět tisíc let starých nálezů zjistili, že se z dubových žaludů pekl chléb. Ještě v písemně doložitelné minulosti se ze žaludů vyráběl inkoust, ale v době bídy ho bylo málo, protože lidé tyto plody raději snědli (umleté na mouku se používaly do polévek a kaší). Ještě dnes se z nich v Číně vyrábí škrob a alkohol. Vylisované žaludy se také používaly a ještě leckde používají jako krmivo pro hospodářská zvířata. V léčitelství se stále používá dubová kůra, která má díky velkému obsahu tříslovin stahující účinek. Rovněž tak se od nepaměti používá i při činění a barvení kůží (díky obsahu látky tanin). Dubové dřevo bylo zase pro svou kvalitu nepostradatelné ve stavebnictví, truhlářství a nábytkářství.¹²

⁴ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 215.

⁵ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 30.

⁶ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 100.

⁷ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 9.

⁸ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 23.

⁹ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 29.

¹⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

¹¹ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 216.

¹² ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 180.

2 Historický pohled

2.1 Dub v před slovanském období u ostatních indoevropských etnik

„Všem starým národům byly rostliny bytostmi živými: cítily, rozuměly i odpovídaly. Koho žel a strasti svíraly, ten k stromům a lesům se utíkal, jim si stěžoval, s nimi radu bral, u nich útěchy docházel.“¹³ Naši předkové měli díky své přímé a vědomé závislosti na stromech související s uspokojováním základních lidských potřeb (potravou, léčením, přístřeším) mnohem vyvinutější instinktivní reakce na přírodní prostředí.¹⁴ Proto staré stromy uctívala a někde i dnes ještě uctívá velká většina etnik naší planety. Jsou spojeny s lidmi, s jejich osudy jsou nepřehledně propleteny.

Dub je stromem, který byl v dějinách lidstva uctíván snad nejvíce ze všech dřevin. Téměř u všech etnik sídlících v mírném podnebném pásu se tento král rostlinné říše vždy těšil mimořádné lásce a úctě a tak byl často prohlašován posvátným. Nejinak tomu bylo i u Indoevropanů. Prakticky ve všech známých indoevropských tradicích je kult dubů spojen s hromovládci.¹⁵ Což je zřejmě svázáno skutečností, že ačkoli do něho často udeří blesk, tak strom většinou tuto pohromu bez větších problémů přežívá.¹⁶

Pozoruhodné je zejména jihoslovanské pojmenování „badnjak“, které má možná příbuzenskou souvislost s „ohnivými hady z hlubin“ které nalézáme v indoevropských mytologiích: védský *Ahi Budhnja* = had z hlubin (*budhná* = „dno, základ, kořen“, avest. *búna* = „základy, hlubina“), řecký *Pýthón* (řec. *πυθωνη* = „dolní část, dno“, latinsky *fundus*). *Ahi Budhnja* býval ztotožňován s božstvem ohně *Agnim* (= zběsilý had) - *Ahi Budhnja* je neviditelně to, co je viditelně *Agni*. Jindy byl přirovnáván k bohu Slunce (*Súrja*). Podle *Rgvédu* se: „*oheň rodí z temnoty či neproniknutelné hmoty jako podsvětní děloha a plazí se jako had.*“¹⁷ Je dvojaké podoby - může být požíračem lidí nebo jejich přítel (*mitra*). V Srbsku šel před svátkem narození Páně hospodář do lesa, porazil urostlý dub a odvezl jej domů. Rodinní příslušníci ho vítali zpěvy a přípitky. Večer pak toto dubové dřevo-badnjak v domácím ohništi zapálili, sypali naň plody a polévají vínem. Nechával se hořet celé svátky až do úplného vyhoření.¹⁸ Hadovitá podoba štědrovečerního polena a jeho pálení, stejně jako název svátku provokuje k hledání společného původu těchto jevů v různých částech

¹³ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, cit., s. 7.

¹⁴ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 26.

¹⁵ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 39.

¹⁶ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 42.

¹⁷ ELIADE, M., *Mefisto a androgyn*, op. cit., s. 72-73.

indoevropského světa. Rovněž vyvolává otázky fakt, zda použití dubového polena, případná souvislost s „ohnivým hadem“, který dává plodnost a prosperitu, nesouvisí s hadem ukrytým u kořenů světového dubu, proti kterému bojuje hromovládce a jehož porážka znamená uvolnění plodonosných sil.¹⁹

V hebrejské tradici byl dub zasvěcen *Jehovovi*, kterého *Abrahám* ukryl i s dvěma anděly pod jeho větrovím, když se na svou pozemskou pout' převlékali za poutníky.²⁰

Řekové jej zasvětili *Apollónovi*, bohu Slunce, vědy a umění a arkádští Řekové nazývali sami sebe *Eggenoi Dryos* (Synové dubu). Podle *Odysseie* stál v Dódónu *Diův* dubový háj a zde, v jedné z nejstarších řeckých věštíren, kde duby odpovídaly na otázky kněžích šuměním listů nebo ševelením čerstvých letorostů, bylo věštěna Diova vůle :

„...*Odysseus sám prý v Dódónu šel – chtěl z božího stromu,
z dubu s vysokým listím, se doslechnout z Diovy vůle,
jak by se vrátil domů, v kraj žírné ithacké země...*“²¹

Věštecké síly tohoto dubu zůstávaly zachovány i v kusech, které se z něj samovolně odlamovaly. A tak dřevěný trámek z dódónského dubu byl zabudován i do Iásónovy lodi Argó kvůli výpravě do Kolchidy za zlatým rounem.²² Na dubu viselo i zlaté rouno, které u paty stromu hlídal strašlivý drak – model velmi podobný světovému stromu.

Na Kapitolu, v náboženském středisku Římanů, byl Jupiter ctěn jako božstvo dubu, deště a hromu a jeho jméno se po dnešní dobu uchovává v latinském výrazu pro žalud – *juglans* (= *Jovis glans* = Jupiterův plod). Římané věřili, že první lidé pocházejí z dubů, které se otevřely a umožnily lidem vyskočit z nich ven.²³ Jejich věhlasný básník Publius Vergilius Maro (70 – 19 před n. l.) o tomto napsal:

„*Tyto lesy byly nejdříve sídlem lesních mocností,
nymf a faunů, jako i primitivních lidí,
kteří se zrodili z kmene stromů včetně nepřemožitelného dubu.*“²⁴

Věvec z dubových větvíček a listů byl ve starém Římě vyznamenáním, které bylo udělováno za hrdinské činy.²⁵

¹⁸ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 14.

¹⁹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 207.

²⁰ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 177.

²¹ HOMÉROS, *Odysseia*, přel. Otmar Vaňorný, s. 240.

²² ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 177.

²³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 78.

²⁴ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, op. cit., s. 176.

²⁵ *Ibidem*, s. 177.

O keltských druidech tvrdí římský polyhistorik Gaius Plinius Secundus (23 – 79 n. l.), že žili v dubových hájích. Jejich blízké sepětí s duby nám potvrzuje i vyjádření Maxima Myria:

„...*Keltové uctívají Dia, keltské zobrazení Dia je vysoký dub...*“²⁶

I zde můžeme předpokládat, že za „Diem“ se ukrývá blížeji těžce určitelný keltský hromovládce. Potvrzuje nám to keltský zvyk o zimním slunovratu pálit velká dubová polena k uctění boha ohně a války, Altmannem nazývaného *Dagda*²⁷ nebo *Taranis*, zmiňovaný Zdeňkem Váňou.²⁸

Duby zasvěcené germánskému *Tórovi/Donnarovi* stály v Hessensku a Westfálcku.²⁹ V sídelní oblasti Baltů stál nejslavnější a věčně zelený posvátný dub *Perkunûv* v centrálním obětišti v Romove a u něho měly stát modly tří hlavních bohů – *Patolla*, *Potrimpa* a *Perkuna*. Byl u paty kmene zastřen hedvábnými záclonami, které kněží při slavnostech odstraňovali a pod nimž hořel oheň.³⁰

„...*Ten velký, hustý a ohromný dub, kde satan prováděl svoje výmysly a klamy, považovali za svatý, neboť se z jakési ďábelské příčiny neustále zelenal, v zimě i v létě a byl podivuhodně rozložitý, košatý a široký, pevný a bez úhony a měl tak husté větve a listí, že skrze ně nepronikl žádný déšť ani sníh...*“³¹

Další svaté duby stály ve Vilniu a Kreve. Pruský *Perkunas*, litevský *Perkunis* i lotyšský *Perkons* jsou homonymy jak pro dub, tak pro boha hromu a války.³² Charles Skinner o Litevcích 15. století píše:

„*Přinášené oběti lidé pokládali ke kořenům největších dubů a hlavní kněz, „krive“, také známý jako soudce soudců, vedl hierarchii nejméně sedmnácti řádů kněží a starších uctívání lesa.*“³³

²⁶ „...Keltoiš sevbousi mešn Diva, ajvgalma deš Diošš Keltikošn uĴpsilhš dru?š...“, cit. podle LETTENBAUER, op. cit., s. 165.

²⁷ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 59+173.

²⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 39.

²⁹ АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, op. cit., s. 288.

³⁰ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

³¹ „...*Ten wielki, mięszszy a okrutny dąb, gdzie szatan swojematackie wymysly i konterfety ich miewał oni bałwochwalczy za święty mieli, albowiem sprawa czartowska, zawsze się zielenia, zimie i lecie a nad podziwienie ludskie był rozłożysty, krzewisty i szeroki, trwały i nienaruszony bynamniej, tak gęste gałęzie i liście na sobie miał, że żaden deszcz, ani śnieg przez nie przepaść nie mógł...*“, *Z kroniki Sarmacji europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony*, Turowski, K. J. (ed.), opak. cit., s. 242.

³² VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 44.

³³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, opak. cit., s. 59.

Úcta k dubu nebyla jen evropskou záležitostí – je známa z Kavkazu a Předního Východu. V Abcházii existuje interpretace bouře velmi podobná východoslovanskému folklóru – během ní bůh hrom ničí dub. Proto ho Abcházcí, ale i třeba íránští Osetinci nesázejí u domů.³⁴

2.2 Odraz dubu v historii slovanských etnik

Pro naše předky byl dub symbolem síly, moci a trvalosti, díky mohutnosti a své dlouhověkosti byl pro ně prvkem stále vyhledávané stability, dodávající jim sebedůvěru, jistotu a rozhodnost. Že úcta k dubu tvořila neoddělitelnou součást života všech slovanských etnik, dosvědčují prameny ze všech slovanských oblastí: „na východě *Novgorodský letopis I* k roku 864 u Poljanů, na Balkáně *Život sv. Nauma Ochridského* z počátku 10. století, v Čechách *Kosmova kronika* a *Homiliář opatovický* z konce 11. a z počátku 12. století, u polabských a pobaltských Slovanů se najdou zmínky u Ebba, Herborda a Helmolda ze 12. století.“³⁵ První konkrétní zprávy o ctění dubů u Slovanů východních nám poskytuje popis misie biskupa Izraela k Sabirům ze 7. století a *Život Konstantinův* ze století 7.³⁶ Největší a nejmohutnější jedince zasvěcovali Slované v jejich předkřesťanské éře jejich ústřednímu bohu – *Perunovi*,³⁷ hřmícímu bohu, což nám potvrzuje srbské pojmenování dubu *grm*, *grmov* (= hrom).³⁸ Pramenným dokladem je i 3. kniha *Války gótské* historika Prokopia z Caesareie, kde autor píše o bohu – vládci blesku (*démiúrgos astrapés*), jemuž Slované přinášejí oběti včetně dobytka.³⁹ Tato lidová tradice byla velice živá ještě v 18. století, kdy Feofan Prokopovič musel křesťanům zakazovat před „*dubami molebny p'et*“.⁴⁰

Perunův dub najdeme ve všech typech písemných pramenů, vč. pohádek, legend a pověstí. V předkřesťanské době bylo zvykem pod ním řešit pro obec záležitosti zásadního charakteru, vynášeli se rozsudky a na jeho větvích byli věšeni provinilci.⁴¹ Tito stromoví mohykáni byli uctíváni a byly jim přinášeny dary, aby božstvo zachovalo společnosti přízeň a

³⁴ *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М.(edd.), s. 170.

³⁵ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, cit., s. 142.

³⁶ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-110.

³⁷ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72.

³⁸ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

³⁹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, cit., s. 27.

⁴⁰ БОРОВСКИЙ, Я. Е., *Мифологический мир древних киевлян*, s. 58.

⁴¹ ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, s. 140-161.

neopustilo ji ani v těch nejtěžších dobách. Těmto posvátným stromům byly připisovány též silné léčivé účinky a bylo místem vysoce koncentrované energie.⁴²

Byzantský císař Konstantin VII. Porfyrogennétos nechal v polovině 10. století zapsat příhodu o Rusech, kteří při tažení na jeho sídelní město Konstantinopol obětovali Perunovi na ostrově Chortici na řece Dněpru pod dubem.⁴³ Nález dubových kmenů s vetknutými kančími kly v Dněpru a na dolním toku Desny zřejmě tak patří rovněž do této sféry Perunových atributů.

Ještě v *Životě* polského dominikána Jacka Odrovądže se tvrdí, že Kyjevané se ve 13. století tajně scházeli na pohanské slavnosti a ctili duby.⁴⁴

Co pro nás může být překvapením je fakt, že dub jako sakrální a kultická dřevina figuruje ve všech slovanských lidových kulturách a zdaleka překonává lípu. Navíc jeho spojení s postavou hromovládce výrazně demonstruje balkánský folklór. V Bulharsku byly duby zasvěcovány významným světcům – sv. Jiřímu, sv. Petce, ale především proroku Iljovi, tedy suplentu původního hromovládce. Na dubu prý hnízdili orli nebo mýtičtí *zmejové*, kteří chránili před krupobitím, případně v něm sídlili ochránci místa, vesnice či města (*stopanin*). Na druhou stranu se na dubech scházeli čerti, samodivy, džinové nebo víly a nedoporučovalo se pod nimi spát.⁴⁵ Duby byly kropeny svčenu vodou v době sucha, aby přišel déšť, mazány svatým olejem kvůli ochraně před upíry a samodivami. Pokud vesnice neměla vlastní chrám, probíhaly bohoslužby a slavnosti právě pod duby.⁴⁶ V Makedonii existovaly posvátné duby (např. *Durđov dab* u Maleševa), které bylo zakázáno kácet nebo sbírat jejich dřevo na oheň, jinak hrozilo, že dům shoří nebo někdo z rodiny zemře.⁴⁷ Že tu šlo o přežívající kult duchovních bytostí, které přebývají v určitých stromech či hájích, svědčí mimo jiné i tzv. „sjenovite drveta“ (sjen = duch).⁴⁸ Z uvedených příkladů vyplývá, že Slované věřili nejen v to, že strom slouží jako příbytek jakéhosi ducha (který se v něj převtěluje), ale věřili, že také existují bytosti, které přebývají v korunách stromů a migrují v bezprostředním okolí (např. folklórní rusalky a mavky).⁴⁹ Zajímavým momentem ve vnímání nadpřirozeného světa je tzv. „vidění“ (polsky *vidmo*, jihoslovansky *vjedogonja*), což znamená dočasné opuštění duše těla. Mohlo se tak stát ve spánku nebo v bezvědomí. Projevem zážitků duše jsou živé sny, jež mají

⁴² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 188.

⁴³ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 27.

⁴⁴ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-110.

⁴⁵ АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, s. 96.

⁴⁶ ПОПОВ, Р., „Дъб“, in: ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митология. Энциклопедичен речник*, op. cit., s. 106-107.

⁴⁷ АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, op. cit., s. 95.

⁴⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 124.

⁴⁹ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 7.

věštecké pozadí. Podle srbských představ přebývá duše na stromech a přelétává v podobě bílého ptáka (u nás zřejmě i přetransformovaná holubička míru).⁵⁰

Podle Belaje bylo sídlo božstva skryto ve dvorcích, ve kterých stojí strom, většinou dub, jak je to v koledách ukrajinských, ruských, běloruských, jihoslovanských. Zřejmě nejstarší zachycená známá varianta ovšem pochází z Čech. Zapsal ji v roce 1426 Jan z Holešova a po něm ji zopakoval v roce 1436 kněz Matěj:

„...Češi, dokud byli pohany, uctívali Baala a protože nevěděli, jak ho nazývat, říkali: ,Vele, Vele, dubec stojí prostřed dvora.' ... a tak ho jeho následovníci oslavovali...“⁵¹

Takto uctívané posvátné místo bývá většinou umísťováno na vrchol Petřína v Praze.

Posvátné dubové háje zasvěcené Perunovi jsou křesťanskými kronikáři písemně potvrzeny u polabských a pobaltských Slovanů a archeologicky prozkoumány především u Slovanů východních (v Kyjevě a v Peryni u Novgorodu).⁵² Místními názvy, osobními jmény, pořekadly a rčeními je výskyt těchto hájů doložen na celém území osídleném Slovany. Ba dokonce i z Dalmácie, kde se křesťanská víra upevnila a rozšířila nejdříve, je známa *Perunova dubrava*.⁵³

Skutečné chrámy vznikaly v těchto dubových hájích zřejmě jen v polabsko-pobaltské sídelní oblasti.⁵⁴ O pohanských svátcích hořel v hájích, jehož kostru tvořily duby, v ústředních pohanských svatyních ve dne v noci posvátný oheň z dubového dřeva. Při případném vyhasnutí ohniště přišel strážce o život a společenství očekávalo příchod katastrofy.⁵⁵ Rovněž i uctívané sochy bohů byly zřejmě zhotoveny z dubů. Jako příklad můžeme uvést sochu Rugevita z Korenice (Garz) na ostrově Rujana (Rügen), o které se zmiňuje Saxo Grammaticus. Uvádí, že jeho modla byla z dubového dřeva, nadlidské velikosti, měla sedm hlav, u pasu sedm mečů a osmý třímala v rukou.⁵⁶ Analogické kulturní projevy jsou doloženy i ze Srbska, kde ještě na počátku 20. století existovali posvátné dubové háje, ve kterých bylo zakázáno lámat větve a kácet stromy.⁵⁷

⁵⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 135.

⁵¹ „...Bohemí cum adhuc erant pagani Beel adorabant et propterea nescientes eum nominare, dixerunt: ,Wele, Wele, Dubec stogy postrzed dwora'...quem adhuc eorum imitatores decantabant...“, BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, opak. cit., s. 66.

⁵² BERANOVA, M., *Slované*, s. 219-225.

⁵³ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72-74.

⁵⁴ Ibidem, s. 152.

⁵⁵ BERANOVA, M., *Slované*, s. 220.

⁵⁶ STRZELCZYK, J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, s. 174-176.

⁵⁷ АГАПКИНА, Т. А., ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянском язычеству (древнерусские свидительства о почитании деревьев“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, s. 229-230.

Zatímco v českém vnitrozemí bylo od doby národního obrození zvykem v určitých časových periodách nacionálního vzepětí sázet lipové aleje, tak se v devadesátých letech v některých obcích českého pohraničí rozšířil zvyk sázet „aleje usmíření“, které měly symbolizovat smíření Němců a Čechů – jedna strana cesty byla lemována duby a druhá lípami. Lípy samozřejmě symbolizovaly slovanský živel a duby germánský. Možná však, že by pro „pravověrné“ Čechy i pro „pravověrné“ Germány bylo překvapením, že na prvním místě v pomyslném panteonu posvátných stromů stál u Slovanů dub právě tak jako u Germánů. Lípa totiž byla přijata za náš národní symbol až v době obrozenecké. Jejím snad nejznámějším propagátorem byl Jan Kollár.⁵⁸ Na to, v jaké úctě byl v naší zemi dub chován, poukazuje fakt, že Češi navíc, oproti svým sousedům, podle něj nazvali měsíc, ve kterém se v jarním období on, tak jako většina našich rostlin, probírá kvetením k životu.

2.3 Indoevropská etymologie slova dub

Dub byl tedy pravděpodobně sakrální dřevinou již u Indoevropanů. Navíc byl zřejmě nejposvátnějším a reprezentoval stromová jako takové – výrazy „dub“ a „strom“ mají v různých indoevropských jazycích stejné východisko - *t̥e/oru > chetitsky *taru* = „strom“, staroindicky *dāru* = „strom“, avestsky *dāuru* = „dřevěný stvol“, *drvaēnu* = „dřevěný“, mykénsky *do-we-jo* = „dřevěný“, řecky *dru?š* = „dub, strom“, *dendreon* = „dřevěný“, albánsky *dru* = „strom“, *drush-k* = „dub“, staroirsky *daur* = „dub“, galsky **d(a)rullia* = „dub“, staromakedonsky *darulloš* = „dub“, velšsky *derwen* = „dub“, gótsky *triu* = „strom“, staroislandsky *tré*, staroanglicky *tréow*, starosasky *trio* = „strom“, litevsky *dervà* = „borovice“, *darvà* = „smůla“, staroslověnsky *drěvo*, staročesky *děrevo* = strom. S těmito výrazy pak souvisejí i termíny pro vlastnosti dubu a jeho dřeva – tvrdost, sílu, zdraví: latinsky *dūrus* = „tvrdý“, staroindicky *dāruná* = „pevný“, staroirsky *dron* = „pevný“, staroanglicky *trum* = „tvrdý, pevný, zdravý“, litevsky *drūtas* = „silný, trvalý“, staroslověnsky *съ-дравъ* = „zdravý“. Od tvrdosti i poté odvozená věrnost: gótsky *triggws* = „věrný“, *trauan* = „důvěřovat“, starohornoněmecky *gi-triuwi* = věrný (německy *treu*), staroislandsky *tryggr* = „věrný“, *trú* = víra, prusky *druwis* = víra.⁵⁹

⁵⁸ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 19.

⁵⁹ ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., ИВАНОВ, В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, op. cit., s. 612-613.

Podle některých názorů praslovanské *dąbъ nahradilo starší pojmenování dubu *perkъ, které bylo přímo spjato se jménem a kultem hromovládce.⁶⁰ Ruští jazykovědci S. L. Nikolajev a A. B. Strachov totiž předpokládají ve významu dub indoevropský kořen *perk(u)u. Oporou jsou jim kromě anatolských, keltských a germánských tvarů i staroindická *parkātī* = „posvátný strom“ a *pargāi* = kamenný dub. Tím pádem by *perkūno či perkūnio mohlo mít význam dubového boha.⁶¹ Podobný názor zastávají i polští badatelé A. Brückner a S. Urbanczyk, kteří dospěli k závěru, že původní název indoevropského božstva dubu byl *Perkyn* (> *Peryn* > *Perun*).⁶² Tomu přisvědčuje i domácké pojmenování Trákie starousedlíky, kteří ji nazývají *Perke horou* (ve významu země dubů, doubrava). Kde *Perke* je rozuměna matka-země, rodička boha bouře a dubů (zobrazovaného jako mytologický jezdec).⁶³

⁶⁰ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 96.

⁶¹ НИКОЛАЕВ, Л. Г., СТРАХОВ, А. Б., „К названию бога-громовержца в индоевропейских языках“, in: *Балтославянские исследования*, s. 154-155.

⁶² BRÜCKNER, A., *Mitologija słowiańska*, s. 39-43; URBAŃCZYK, S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, s. 31-33.

⁶³ ПОПОВ, Д., „Перкос“, in: ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митология. Енциклопедичен речник*, s. 256-258.

3 Mýtický pohled

3.1 Obřady konající se u dubů

Jak jsme si již výše dokázali, naši předkové pokládali posvátné stromy za živé bytosti ovládající určité přírodní síly. V dubech sídlícímu hromovládcí byla připisována schopnost vyvolat déšť, rozmnožit hejna a stáda a zajistit plodnost manželskému páru.⁶⁴ Je to dáno provázaností přírodních jevů: bouře přináší déšť, déšť zase úrodu. Možná to bylo připisováno i hojnému výskytu plodů-žaludů, kdy vzrostlý dubový jedinec jich v průměru vyprodukuje okolo pěti tisíc ročně.⁶⁵ Funkci božstva plodnosti potvrzuje nález figurky z dubového dřeva v podobě štíhlé mužské postavy s otvorem pro nasazení falusu na břehu jezera v Altfriesacku u Neuruppinu ve východním Německu. Radiokarbonovou metodou byla datována do 2. poloviny 6. století, tzn. do doby rané slovanské expanze.⁶⁶

Od nepaměti žádali lidé stromy o odpovědi na své otázky a je doloženo, že v českých zemích musela církev až do 13. století poměrně často a pravidelně zakazovat slavnosti a obřady konané v hájích.

*„Nesměchu se bít v čelo před bohy,
ni v súmrky jim dávati jésti,
kamo otčík dáváše krmě bohóm,
kamo k nim hlásat chodiváše;
posěkachu vše drva
i rozrušichu vše bohy.“⁶⁷*

Letité stromy v nich uctívané lze chápat jako kanály pro předávání ideálů a zakotvení řádu na zemi. Takový strom-kanál měl být spojovacím článkem mezi vyšším a nižším stupněm vědomí a spojením do paralelních světů.⁶⁸ Na toto hluboce zakořeněné myšlení leckde navazovali prvotní křesťanští kazatelé, provozující svá kázání v blízkosti posvátných stromů.⁶⁹ V Srbsku byl tak zvaný *dub osveštani* určen ke konání slavností, sněmů, bohoslužeb a někdy se pod ním pohřbívalo.⁷⁰ Srbové u něj provozovali speciální obřady, např. *zapis/zavetinu*. *Zapis* znamenal, že na posvátném dubu se vyrylo znamení kříže. Obřad se

⁶⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 70-73.

⁶⁵ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 88-89.

⁶⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 64.

⁶⁷ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, op. cit., s. 13.

⁶⁸ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 34.

⁶⁹ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 60.

⁷⁰ КУЛИШИЋ, Ш., ПЕТРОВИЋ, С., ПАНТЕЛИЋ, Н., *Српски митолошки речник*, op. cit., s. 155-156.

konal v určitý den – na začátku léta procesí s křížem a ikonami obcházelo pole a za zpěvu písní a modliteb došlo k posvátnému stromu, který byl velký, košatý a plodný (dub, někdy ořech). Tento strom nesměl být pokácen, nesměly se sbírat jeho plody, lámat větve a ani uschlý nesměl být použit na topivo.⁷¹

N. I. Tolstoj uvádí popis obřadu z roku 1980 z vesnice Stari Kostolac v Šumadiji, 14 km severozápadně od Požarevce.⁷² Procesí vyšlo v čele s knězem nebo chlapcem s velikým křížem, za ním šli chlapci vrstevníci v červených košilích s ikonami a nakonec muži – představitelé rodin. Účastníci procesí se nazývali *krestnjoše/krstonoše* (= křižáci). Třikrát obešli chrám, poté pokračovali k třem „zapisům“ ve vinohradech a nakonec se vrátili k chrámu, kde stál hlavní „zapis“, který opět třikrát obešli. Kněz vyřízl z kůry na „zapisu“ staré znamení kříže a udělal nové, nakapal do něho vosk ze svíce, polil vínem, pokropil svěcenou vodou, přečetl modlitbu a nakonec rozdělil rituální pečivo – *kolač*. Při podobných obřadech na Balkáně se „křižáci“ rituálně omývali vodou v řece, přes kterou procházeli (většinou je kropily okolostojící ženy) a následovala rituální rvačka mezi mladíky. Tato rvačka nám připomene rituální a extatické boje o plodnost po celé Evropě (včetně novgorodské rvačky o „Perunovu palici“) a pravděpodobně můžeme i bitku křižáků zařadit mezi tyto souboje. Celá slavnost je evidentně zaměřena na úrodu – „křižáci“ trhali nezralé klasy a strkali si je za pás, následně z nich byly pleteny věnce, které se věšely na „zapis“, do domů a chlévů. Ženy obdarovávaly muže z procesí bílými kapesníky, sladkostmi, zrcátky a fotografiemi svých mrtvých. Souvislost se světem mrtvých měli zřejmě i samotní křižáci – jejich extatičtí kolegové se za úrodou vypravovali do podsvětí. Celý rituál má dvě zajímavé souvislosti – první z nich se týká písní, které obřad doprovázely. Vyprošovaly úrodu a plodonosnou vláhu:

*„Da nam padne blaga rosa
Gospodi pomiluj
Da orosi naša polja
Gospodi pomiluj
Mi idemo preko sela
Gospodi pomiluj
A oblaci preko neba
Gospodi pomiluj“*

⁷¹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

⁷² ТОЛСТОЙ, Н. И., „Священный дуб“, in: *Очерки славянского язычества*, s. 481-488.

Pozoruhodné je, že velmi podobné texty se objevují při výše zmíněném dodolském obřadě, při kterém byl vzýván déšť a který se podle starších pramenů (18. stol.) vztahoval právě k Perunovi. Týká se to například písně č. 187 ze sbírky Vuka Karadžice:

*„Mi idemo preko sela,
oj dodo, oj dodo le!
a oblaci preko neba,
oj dodo, oj dodo le!
a mi brže, oblak brže,
oj dodo, oj dodo le!
oblaci nas pretekoše,
oj dodo, oj dodo le!
žito, vino porosiše,
oj dodo, oj dodo le!“⁷³*

Navíc v podobných písních je explicitně zmiňován Perun, například píseň z Dobrčana:

*„Da zarosi sitna rosa
Oj dudula mili Bože
Oj Ilija, daj Bože daj
Oj Ilija, moj Perune
Daj Bože daj, daj Ilija daj!“*

Případně píseň ze Starého Srbska:

*„Svoje ruvo ostavlja nam
Perun sušu da ostavi
Da ostavi preko mora
Rosnu doždu da nam pošlje
Da orosi naša polja
Da orosi, da natopi
Vaj doždu vaj
Vaj Perune vaj!“⁷⁴*

Perun zde alternuje Boha nebo svatého Ilju. Lze předpokládat, že stejně tak tomu bylo při obřadu *zapisu*, který se stejně jako *dodola* vztahoval k plodnosti a úrodě, kterou měl zajistit déšť.

⁷³ КАРАЏИЋ, В. С., *Српске народне пјесме I*, op. cit., s. 119.

⁷⁴ ПЕТРОВИЋ, С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, cit. s. 229.

Ne nadarmo je v jedné srbské písni Perun jmenován jako „deštivý“:

*„Pošetala do dva tri brata
Jedno beše Kupalo obilni
A drugo mi Kolado sabirni
A treće mi Perun doždjivi...“⁷⁵*

Obřad před dubem ač plně christianizovaný se tedy přímo vztahoval k Perunovi a dub jej zde zřejmě symbolizoval. O archaičnosti tohoto rituálu vypovídá i další zajímavá analogie k srbskému obřadu. Zmínka v *Životě Konstantinově* o uctívání posvátného dubu na ostrově Chortici, se kterým se měl světec setkat při svém návratu z Chazarského kaganátu. Podle dochované zprávy a nalezených dokladů se pod ním obětovala drubež a do jeho kmene se zabodávaly šipky:⁷⁶

„...Byl pak ve fulském národě veliký dub srostlý s třešní; a pod ním konali oběti – nazývajíce jej Alexandr – aniž k němu nebo k jeho obětem nechávali přistoupit ženské pohlaví. Jakmile pak to Filosof uslyšel, nebylo mu zatěžko namáhat se k nim. A stanuv mezi nimi, řekl jim: ‚Heléni upadli do věčných muk, klanějíce se jako Bohu nebi a zemi, věci tak velké a dobré. Nuže a vy, kteří se klaníte stromu, předmětu (mnohem) ubožejšímu, který je určen pro oheň, jak se zbavíte ohně věčného?‘ Oni odpověděli: ‚My jsme to nezačali dělat (teprve) od nynějška, nýbrž jsme (to) přijali od otců. A od toho docházíme (splnění) všech našich proseb: nejčastěji (nám) přijde vydatný déšť. A jak máme my udělat to, co se neodvážil udělat nikdo z nás? Vždyť jestliže se to někdo i odváží udělat, tehdy uzří smrt a déšť už neuvidí až do skonání...“⁷⁷

Konstantin nakonec pohany přesvědčí, dub pokácí a ještě tu noc se spustí mohutný liják. Zarážející podobnost se srbskými obřady podporuje hypotézu, že pisatel legendy pouze přiřkl „fulskému“ národu zvyklosti, se kterými se seznámil ve slovanském prostředí a polemika Konstantina s pohany je namířena proti přežívajícímu slovanskému pohanství.

Duby spojené s rituály jsou známé i z Bulharska. U Lokarska stály tři duby, u kterých se konala liturgie, ale i krvavé oběti a rituály pro dobrou úrodu při použití svatého oleje a

⁷⁵ ПЕТРОВИЋ, С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, cit. s. 226.

⁷⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72.

⁷⁷ „...Веќе же во foulстѣ jazyci douбъ великъ, srosлъсѣ съ чреšneju, подъ нимъже treby děachou, naricajušte imenemъ Aleksandrъ, žepъskou polou ne dajušte pristoupati къ nemou, ni къ trebamъ jeho. Ouslyšavъ že to Filosofъ, ne lēnišѣ trouđiti se do nichъ, i stavъ posrēdě ichъ, reče k nimъ: Ellini soutъ vъ věčnouju moukou šli, klaněvšesѣ nebou i zemli (jako bogou), takoi velicē i dobrēi tvari. Tože i vy, iže se drevou klanęete, choudēi vešti, ježe jestъ gotova na ognъ, kako imate izbyti ot věčnago ognę? Otvęštaša oni: my sego nęsmъ načęli otъ nynę tvoriti, no otъ otъcъ jesmy prijali, i otъ togo obrętajemъ vse prošenia našę, doždъ že naipače naidetъ mnogъ. I kako my se sъtvorimъ, jęgože nęstъ drъznoulъ otъ nasъ niktože sъtvoritъ? Ašte bo i drъznetъ kto sъtvoritъ se, togda že i cъmгъtъ ouzritъ, i ne imatъ k tomou doždъ vidęti do končiny...“, „Žitije Konstantina“, in: *Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (edd.), Brno 1967, s. 95-96

ikon. V chrámu svaté Petky v Sofii byl dubový pařez – podle všeho na místě původně sakrálního stromu byl vybudován křesťanský chrám.⁷⁸ O vztahu mezi hromovládce a dubem zřejmě vypovídá i srbské alternativní pojmenování dubu: *grm* nebo *grmov*⁷⁹, dubový les pak *grmik*. Z dubu byly zhotovovány i rituální předměty lidové kultury – dřevěné postavy lidových slavností (např. Kupalo), rakve aj. Ovšem nejznámější využití je z Balkánu praktikované ještě v 19. století. Dubový kmen (pařez či větev) zde byl používán na štědrovečerní *badnjak* – oheň (u Bulharů *badnik*, u Slovinců *božič*)⁸⁰, který byl udržován celou noc. Hospodář předem vyhlédnutý dubový kmen obřadně pokácel, rozdělil na několik kusů a přivezl domů. Večer byl slavnostně za zpěvů zapálen v domácím ohništi oheň. Během noci byl poléván vínem a posypáván zrním s prosbami o prosperitu do příštího roku. Jeho popel byl pro zajištění úrody rozsypáván na polích a nedokonale shořelé dřevěné kousky uschovány pro léčebné účely po celý rok do příští slunovratové oslavy.⁸¹ Je otázka, zda se jedná o slovanskou zvyklost – analogické zvyklosti zná středomořská oblast i kavkazské národy. Je tedy možné, že vánoční obřad je kulturní relikv před slovanského obyvatelstva Balkánu.⁸²

Posvátné duby známe i z prostředí západních Slovanů. Jsou zmiňovány již v raně středověkých pramenech v oblasti polabských a pomořanských Slovanů. Roku 1156 doprovázel kněz Helmold oldenburského biskupa Gerolda a navštívil s ním posvátný háj u Starogardu v tehdejší Vagrii (dnes Oldenburg in Holstein). Jádrem háje bylo tvořeno duby. Pozdější biskup Helmold z Bosau popisuje ve svých pamětech stav a následné ničení tohoto háje, který byl zasvěcen bohu *Provenovi* a konaly se v něm soudy. V čele procesí rozbíjí zdobené průčelí brány a ostatní kněží a novicové ho následují v ničení... Jednalo se o ústřední svatyni kmene Vagrů se stálým knězem/žrecem (známe jméno jednoho z nich – Mike), který řídil obětování a slavnosti. Každý druhý den v týdnu se tam scházel lid se svým panovníkem a žrecem k vynášení soudů. Do volného prostoru svatyně, ohrazené plotem se dvěma vchody, nesměl vstoupit nikdo kromě žrece a obětníků. Nicméně posvátný háj poskytoval azyl komukoliv, kdo se cítil být ohrožen na životě (bez ohledu na původ a víru) a byl nedotknutelný (zřejmě souvislost s českým úslovím „jdi do háje“), stejně jako u doložených svatých hájů na Balkáně:⁸³

⁷⁸ LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur und religionsgeschichtliche Untersuchung*, s. 171.

⁷⁹ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

⁸⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 207.

⁸¹ HAGENER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 212.

⁸² Кулишић, Ш., „Бадњак“, in: *Српски митолошки речник*, op. cit., s. 19-23; ВАСИЛЕВА, М., „Бѣдник“, in: *Българска митология*, s. 42-43.

⁸³ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 182+216.

„... Tam jsme mezi prastarými stromy spatřili posvátné duby, zasvěcené bohu té země Provenovi, které obkličovalo nádvoří a plot, vystavený velmi pečlivě ze dřeva, v němž byly dvě brány. Neboť kromě domácích bůžků a model, jimiž každá ves oplývala, bylo místo to svatyní celé země, a byl pro ni ustanoven žrec a slavnosti a rozličné obětní obřady. Tam se každé pondělí scházával lid té země s knížetem a knězem za příčinou soudů. Vstup do nádvoří byl ovšem zakázán, vyjímajíc kněze a ty, kteří chtěli obětovati nebo na které doléhalo nebezpečí smrti; těmto totiž se nikterak neodpíralo útočiště...“⁸⁴

Záhadné božstvo starigardské země bývá někdy vykládáno jako zkomolené Perunovo jméno a jako argument mohou sloužit právě duby v sakrálním háji, které jsou ve slovanských oblastech spojeny především s hromovládce. Druhý výklad odvozuje pojem *Prove* od slovního základu práva.

O pohanských chrámech hovoří Herbordův *Dialog* o životě misionáře pomořanských Slovanů Otty Bamberského. Herbordus popisuje svatyně ve Štětíně, přičemž vedle hlavní – Triglavovy – uvádí další dvě. U třetí měl stát veliký dub s pramenem, který se horlivý biskup nejprve rozhodl pokácet, ale místní jej uprosili, aby nechal strom stát, neboť poskytoval příjemný stín a vůbec celé místo nebylo prosto půvabu.⁸⁵

„... Tři další chrámy (*katiny*) požívaly méně úcty a byly méně vyzdobeny. Uvnitř po obvodu byly rozestavěny lavice a stoly, neboť tam obvykle konali své sněmy a porady. Jestliže se chtěli zabývat buď pitkami nebo hrami nebo svými důležitými záležitostmi, scházeli se v určité dny a hodiny do těchto svatyní. Mimo to tam stál mohutný a rozložitý dub a pod ním vyvěral překrásný pramen. Ten dub prostý lid považoval za svatý jako sídlo jakéhosi božstva a velmi ho uctíval. Biskup jej chtěl po zničení svatyní skácet, byl však lidmi žádán, aby to nedělal. Slíbili pak nevykonávat zde nikdy žádné náboženské obřady a neuctívat strom ani místo, ale pouze pro stín a půvab místa, neboť v tom není hřích, chtěli spíše zachránit ten dub než být zachráněni od něho. Takový složili slib. ‚Odstoupím‘, odpověděl biskup ‚od stromu; ale vy musíte vzdávat úctu jedinému, živému, vámi zvolenému Bohu, neboť křesťan se nesmí zabývat ani věštěním ani hadačstvím.‘...“⁸⁶

⁸⁴ „... Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, quae dicatae fuerant deo terrae illius Proven, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universae terrae, cui flamen et fericiones et sacrificiorum varii vitus deputatis fuerant. Illic omni secunda feria populus terrae cum regulo et flamine convenire solebant propter iudicia. Ingressus atrii omnibus inhibibus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, his enim minime negebatur asylum...“, HELMOLD, I. I/cap. 84, s. 159–160, český překlad, op. cit., s. 126.

⁸⁵ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 69.

⁸⁶ „... Tres vero aliae continae minus venerationis habebant minusque ornatae fuerant. Sedilia tantum intus in circuitu exstructa erant et mensae, quia ibi conciliabula et conventus sua habere soliti erant. Nam sive potare sive ludere sive seria sua tractare vellent, in easdem aedes certis diebus conveniebant et horis. Erat praeterea ibi quercus ingens et frondosa, et fons subter eam amoenissimus, quam plebs simplex numinis alicuius

Tradice o svatosti dubů se projevila i v pozdějším folklóru severozápadních Slovanů, ve které se udržovalo podání, že jejich předci vyhledávali krásné duby a sosny, u nichž se modlili.⁸⁷ Lužičtí Srbové vyprávěli o mýtických *lutkách*, kteří žili v Lužici před Srby a které vyhnalo zvonění křesťanských zvonů. *Lutkové* prý konali své obřady pod duby. V českých lidových písních se objevuje další funkce dubu, která souvisela se svatebními obřady, jako například v tomto textu:

„Když jsem ti slíbila
pod zeleným dubem,
že my svoji budem.“⁸⁸

To, co česká píseň pouze naznačuje, bylo explicitně vyjádřeno ve východoslovanských svatebních zvyklostech. V kulturně konzervativním prostředí ruských staroobřadců-bezpopovců byl sňatek uzavírán po dohodě chlapce a dívky trojím obejitím dubu nebo objetím snoubenců kolem dubu. Bezpopovci zřejmě kvůli absenci kněžstva využili archaické zvyklosti, která byla dříve běžná na ruských vesnicích a kterou uchovaly některé ruské regiony. V okolí Voroněže se novomanželé hned po obřadu odebírali k dubu, který třikrát objeli.⁸⁹ Dub se objevuje při svatebním obřadu také v jihoslovanském prostředí. V Chorvatsku při uvedení nevěsty do domu ženicha bylo pronášeno požehnání:

„U domu doubečky, do domu synečky.“
(„Okolo doma dupčiči a u kuću sinčiči.“)⁹⁰

Pravděpodobně se zde projevuje spojitost mezi dubem a hromovládcem – ten jako ochránce plodnosti (dospělý zdravý jedinec mívá každoročně desítky tisíc žaludů⁹¹) nejen polí, ale i lidí, vystupoval ve svatebních obřadech skrze své atributy, sekyru nebo dub. Jeho svatební roli potvrzuje i květomluva, která říká: „*Láska má je stálá*.“⁹² Jak je z citovaných textů patrné, hrál Perunův dub v lidových písních a obřadech velkou úlohu.

*inhabitatione sacram aestimans, magna veneratione colebat. Hanc etiam episcopus cum post destructas continas incidere vellet, rogatus est a populo ne faceret. Promittebant enim nunquam se ulterius sub nomine religionis nec arborem illam colituros nec locum, sed solius umbrae atque amoenitatis gratia, quia hoc peccatum non sit, salvare illam potius quam salvari ab illa se velle. Qua suscepta promissione: ‚Acquiesco‘, inquit episcopus, de arbore; sed illud unum, vivum numen sortium vestrarum, de medio tolli oportet, quia nec augurium nec sortilegium exercere christianis licet. ‘...‘, HERBORDUS, *Dialogus*, I II./cap. 32, op. cit., in: *Fontes historiae religionis Slavicae*, op. cit., s. 26-27.*

⁸⁷ LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur und religionsgeschichtliche Untersuchung*, op. cit., s. 170.

⁸⁸ *Ibidem*, op. cit., s. 165.

⁸⁹ ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянском язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Москва 1988, s. 224-235.

⁹⁰ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

⁹¹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 20.

⁹² VĚTVIČKA, V., *Herbář pod polštář*, opak. cit., s. 42.

Bylo-li nutné porazit uctívaný strom pro potřebu vyřezání sochy božstva, muselo se tak stát po vykonání patřičných obřadů. Duchu stromu byly nabídnuty obětiny jako omluva za vyrušení a při nichž byl požádán, aby přesídlil jinam.⁹³

3.2 Magické a léčivé vlastnosti připisované dubu

Slovanské národy považovaly dub za posvátný či obdařený magickými vlastnostmi. Z hlediska magických úkonů platilo, že část může zastupovat celek a tak se používalo pro zastoupení síly stromu jeho dřevo, větve, kořeny, pupeny, plody, listí, nebo jiné zlomky a úštěpky. Lidé z nich uměli připravit různé odvary, výtažky, obklady, masti a tonika.⁹⁴ Dubová kůra měla pomáhat hlavně od bolesti zubů a odvar z kůry proti chronickým průjmům, ale do stromu mohla být zakleta i těžší choroba, jak o tom svědčí české zaklínání pakostnice:

*„Zaklínám vás pakostnice,
růžovnice, kostnice!
Do lesa hlubokého,
do dubu vysokého,
do dřeva stojatého
i ležatého,
tam sebou mlaťte a tříскеjte
a této osobě (jméno) pokoj dejte!“⁹⁵*

Odvar vyrobený z dubové kůry a prášek z čísek žaludů měl zastavit zvracení, chrlení krve a krvácení z úst. Žaludy rozemleté ve víně se používaly pro své močopudné účinky a voda destilovaná z pupenů (užívaná zevně i vnitřně) měla snižovat horečku a léčit záněty.⁹⁶ Podle receptáře Petra Voka z konce 16. století se máčením dubového listí získával léčebný nápoj proti otravě. Řadu výše zmíněných léčivých účinků nám potvrzují i údaje, jež nám poskytuje Zíbrtův článek, vyšlý v roce 1908 v periodiku Český lid:

„Dubové listí.

V octě zvařený a v ústech držený vzteklé zubův zbouření a trhání ukládá. S částkou vína stlučený a v ústech držaný neb žvejkaný smrad z úst odjímá. V mléce vařený a pitý prospívá těm, jenž by nětco jedovatého snědli, aneb vypili, jako houby etc. aneb co jiného. Má se též

⁹³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 101.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 129.

⁹⁵ ВЕЛЬМЕЗОВА, Е. В., *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, s. 129.

⁹⁶ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 131.

zelené snísti, dřívě nežli se jed po žilách rozejde. Může se také u vodě močiti, zvařiti a píti, komu nebude odporno. Prach z toho listí jedený s chlebem prsa od speklých vlhkostí promítá.

Dubové ovotce.

Neboližto žaludy, výborné jsou ženám, když tok přílišně se leje, ať je na prach stlukou a ten prach se šťávou z jitročího zmísí a jedí, zastaví se. Item ten prach s olejem dřevným smíšený, potíráním spáleniny i zmučení hojí. Též upečené a jedené běhavku a ouplavku zastavují.

Dubové kulky (= duběnky).

Mistr Solinus o nich zapsal, aby je měsíce února aneb ledna rozdrobil, vezma je z dubu. Bude-li vnitř mucha, že znamená válku, pakli červ, že neorodu, a jestli pavouk, tehdy morní povětrí, a bude-li plná a čistá, tehdy šťastný a dobrý rok znamená. Item mistr Bartholomeus v svých spisech zaznamenal, která by se žena po porodu zkažila, aneb že se jí matka z svého místa hnula, ať zvaří mnoho dubových kulek a tím se teplým meje, pijíc při tom víno, v němž květ měsíčkový močen a vařen byl.“⁹⁷

I dnes se výtah z dubové kůry používá po porodech do sedacích koupelí a k hojení stehů. Přesto zůstává řada takových léčebných účinků, folklórní tradicí připisovaných dubu, ačkoliv je potvrzuje i moderní vědecká medicína, nedoceněna.

Dub byl podle slovanských národů obdařen i jinými specifickými léčebnými schopnostmi. O silné pověrečné magii v Čechách v 15. století vypovídá *Hodoporicon* Johanna Butzbacha. Autor ve svém díle popisuje své životní eskapády prožité v mládí na výpravě do Čech za poznáním a vzděláním. Podrobně uvádí postup léčebného zaříkávání vředu v krku a následné pití nápoje obsahujícího i čerstvé dubové listy. Jak byly tyto léčebné praktiky hojně používány vypovídá fakt přiznání autora, kdy i on ve vysoké církevní funkci stále tyto magické úkony na sobě při onemocnění provádí.⁹⁸ V bulharských Rodopech byl nemocný okuřován dýmem z dubového listí a větví. V Srbsku ženy v případě neplodnosti prolézaly dutinami v dubech, jindy k nim byly kladeny mince, věšely se na ně věci nemocného⁹⁹ a do kůry se zastrkávaly jeho vlasy¹⁰⁰, nehty nebo sem byla vylévána voda po omytí. Slováci se domnívali, že dubové větve spálené v peci chrání dům před hromem. Sousední Ukrajinci měli zato, že nelze pálit listí z dubu, jinak se zvedne vítr. Češi vyhazovali dubové větve z oken na ochranu před čarodějnicemi. Ve středověkém Polsku byly duby vysazovány při chrámech nebo cestách na počest nějaké významné události, ve Slezsku u domů významných hospodářů. Poláci věšeli dubové věnce na rohy krav, aby byly silné a

⁹⁷ ZÍBRT, Č., „Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767“, in: *Český lid*, 1908/17, op. cit., s. 372.

⁹⁸ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho hodoporicon*, s. 31.

⁹⁹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

¹⁰⁰ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 64.

zdravé. Poláci v okolí Vilniu pro ochranu vsi udržovali zvyk „oborání“: mladík zapřažený v postroj s dubovým polenem „oboral“ ves a po této proceduře byl z dubového polena zhotoven kříž, který místní postavili u cesty do vesnice.¹⁰¹ V pobaltí protahovali dítě mající kýlu rozštípnutou dubovou větví. Pokud se rána na větví (po zamazání jilem a zavázání) zahojila, vyléčilo se i dítě.¹⁰²

Bohatý materiál k „dubovému“ kultu poskytuje východoslovanské prostředí. Již jsme výše zmínili doklady úcty k dubu, které se nám dochovaly z raného středověku. Uctívání dubu dokládá ve východoevropském prostoru zpráva o misii biskupa Izraele k turkotatarským Sabirům. O posvátném dubu na ostrově Chortici se zmiňuje Konstantin Porfyrigennétos. Unikátní jsou nálezy zbytků sakrálních dubů na území dnešní Ukrajiny. V roce 1975 byl při čištění koryta Dněpru nalezen mohutný dubový kmen s devíti vbitými kančími čelistmi. Do příjezdu archeologů si sice stačili přítomní dělníci a rybáři čelisti rozebrat na památku, ale nakonec se podařilo osm z devíti získat zpět a podobu dubu rekonstruovat. Dub se zachoval prakticky celý, kmen byl vysoký 9,6 m a kančí zuby se nacházely ve výšce šesti metrů. Čelisti tvořily pravidelný čtverec (34 x 33 cm). Dub takto rostl zřejmě poměrně dlouho, neboť čelisti stačily zarůst do hloubky čtyř centimetrů. Kmen nesl stopy ohně – není jasné, zda šlo o oheň kultový nebo o pokus dub zlikvidovat. Jelikož jsou známy údaje, že křesťané na Rusi pohanské idoly rituálně likvidovali svrháváním do vodních toků,¹⁰³ tak se nezdá příliš pravděpodobné, že by se dub do koryta zřítíl po podemletí břehu proudem. Analogický nález byl objeven už v roce 1910. Ze dna Desny byl tehdy vyzdvížen 22 metrů dlouhý dubový kmen se čtyřmi vbitými kančími čelistmi.¹⁰⁴

Dub se objevuje v *Povesti vremennych let*: pozoruhodná je jeho role v roce 1071, kdy se knížecí správa v osobě Jana Vyšatiče vypořádala s hnutím volchvů v Suzdalské zemi na severovýchodě Rusi. Na tehdejší periferii kyjevského státu se na dotyku slovanského a ugrofinského etnika objevili *volchvové*, mágové zřejmě spjatí s původním pohanstvím a zabíjeli místní ženy, které vinili z čarodějnictví a vypuknutí neúrody. Jan Vyšatič volchvy nechal zabít a pověsit na dubu. V noci pak jejich těla měla být sežrána medvědem:

„...*Oni je vzali, zabili a pověsili na dubu, aby vpravdě přijali [= volchvové] pomstu od Boha.*

Janovi muži pak odešli domů a druhou noc vylezl [na dub] medvěd, odhryzнул jejich těla a snědl je...“

¹⁰¹ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 94-98.

¹⁰² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 131-132.

¹⁰³ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 68-69.

¹⁰⁴ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 111-114.

Celá epizoda zní poměrně prozaicky, ovšem jak upozornil V. Ja. Frojanov, může se jednat o symbolický a nikoliv prozaický jazyk. Pohřeb na dubu pravděpodobně provedli místní obyvatelé, kteří tím ovšem projeví volchvům úctu, nejednalo se o trest. Dub stál na křižovatce cest u ústí Šeksny, kde sakrální stromy stávaly. Rovněž dub na ostrově Chortici stál těsně před nejtěžším úsekem obchodní cesty „od Varjagů k Řekům“. Medvěd, který volchvy sežral, ve své osobě zřejmě nese symboliku záhrobí, mýtického předka, který volchvy převedl iniciací na onen svět.¹⁰⁵

Uctívání dubu bylo ve východní Evropě hluboce zakořeněno podobně jako na Balkáně. Jihoslovanské obyčeje sloužit liturgii pod sakrálními stromy připomíná zákaz Feofana Prokopoviče z 18. století „zpívat před duby modlitby“. Z roku 1721 se můžeme dočíst stížnost, že někteří „kněží se s lidem modlí před dubem a větve z toho dubu pak kněz lidem rozdává na požehnání“.¹⁰⁶ S Perunem je přímo svázán *Perunův dub* ve falzifikátu listiny haličského knížete Lva Daniloviče z 3. 10. 1302, kterou si své majetky pokusilo zajistit przemyslské biskupství: „...*A отъ той горы до Перунова дуба горě Sklombъ. A отъ Перунова дуба до Бѣлыхъ береговъ...*“.¹⁰⁷ Sakrální duby stály na východoslovanském venkově do 20. století. Na ruském severu bývaly dlouhou dobu posvátné dubové háje nebo sakrální duby u kaplí a chrámů, se kterými bylo zakázáno manipulovat. Podání z Minské gubernie z 19. století vypráví o porušení tabu a skácení takového posvátného dubu, který nebylo prý možno udeřit sekýrou bez následků pro viníka. Padající strom prý zabil všechny, kteří se podíleli na jeho pokácení a po jeho pádu zuřila týden strašlivá bouře, která způsobila mnoho škody.¹⁰⁸

Dub se objevuje v úslovích, zaklínáních, pohádkách, podáních, folklórních zápisech i apokryfních textech. Z dochovaného materiálu můžeme vydělit dvě jeho základní role, které mu určil přinejmenším východoslovanský folklór, pokud se nejedná o celoslovanskou tradici. V první roli vystupuje dub jako světový strom – centrum světa a spojnice mezi nebem, světem a podsvětím (obdobu severogermánského *Yggdrasilu*, za který ovšem bývá považován jasan). Druhá role zřejmě souvisela s první. Dub totiž figuruje zároveň i v syžetu o souboji hromovládců a jeho protivníka.

¹⁰⁵ ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, s. 140-161.

¹⁰⁶ „...попы с народом молебствуют перед дубом, и ветви одного дуба поп народу раздает на благословение...“, cit. podle ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Москва 1988, s. 170.

¹⁰⁷ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 2/1979, op. cit., s. 111.

¹⁰⁸ *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М (edd.), op. cit., s. 170.

3.3 Pohled na dub jako na strom života

V mnoha mýtech o stvoření se vypráví, že bohové udělali ze stromů lidi. Nahrává tomu i slovo rodokmen.¹⁰⁹ Kde výraz „kmen“ je homonymem jak pro lidské společenství, tak pro zdřevnatělý stonek rostliny neoddělitelně spojující kořeny s korunou. Sakar Sen Gupta ve své knize „Posvátné stromy různých národů“ napsal, že každý „kmen“ měl svůj strom, který sloužil nejen jako kmenový totem, ale dával „kmenu“ jeho jméno. V *zendu*, starém indoevropském jazyce, podobném staré perštině, znamenalo slovo *orovere* život i strom.¹¹⁰ Naše přímá existenční závislost na živých stromech se projevuje i v bájích o lidech, kteří se proměnili ve strom a o stromech, které se staly lidmi.¹¹¹ Příkladem proměny člověka v dub může být úskočná vražda zdravého silného svobodného mládence.¹¹²

Nejstarším známým textem, který zmiňuje strom života, je chvalozpěv akkádského původu, z doby 2,5 tis. let př. n. l. Stylizovaná podoba takového stromu se zachovala na kameninové váze z Mezopotámie, zhotovené více než 3 tis. let př. n. l. V hrobce egyptského faraona Thutmósa (1504-1450 př. n. l.) bylo nalezeno vyobrazení bohyně Ísis, vládkyně nad životem a smrtí, jak v podobě stromu nabízí v podsvětí duším čekajícím na vstup do říše smrti vlastní prs, aby nezemřely cestou hladem.¹¹³ Podobu stromu života odvozovali lidé od toho, jaké stromy v jejich krajině rostly. V Číně vypadal jako broskvoň, v Egyptě a v Indii jako fíkovník, v Japonsku jako sakura, v Mezopotámii jako mandlovník, u Sumerů jako vrba, u Arabů jako datlová palma...,¹¹⁴ v Evropě je kromě dubu zmiňován také jasan a tis.

V našem podnebném pásu se výsadní postavení dubu mezi ostatními stromy odráží už v jeho titulování: Srbové jej nazývali „*car drva*“, Rusové „*car Dub*“, Poláci „*gospodarz lasu*“. V zaklínáních je dub jmenován vlastním osobním jménem a zřejmě zde jde o světový strom uprostřed světa – *Dub Karkolist*, *Dorofej*, *Dub Mavritanskij*. Podobně jako na germánském Yggdrasilu i na světovém dubu východoslovanského folklóru hnízdí v jeho koruně král ptáků orel nebo mýtický pták *Kuk*. Jako světový strom znají dub již apokryfní texty: „*Železný dub, který byl první zasazen ze všech rostlin, na Boží síle stojí.*“¹¹⁵ Na něm žijí *car* a *carevna*, *Bůh*, *Bohorodice* nebo *svatí* a u kořenů leží obrovský had: „...*na moři, na*

¹⁰⁹ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 14.

¹¹⁰ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 74-77.

¹¹¹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 12.

¹¹² KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 17.

¹¹³ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 13.

¹¹⁴ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 37.

¹¹⁵ „...*Дуб железный, уже есть посажен от всего же корение, на силе Божией стоит...*“, cit. podle АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 96.

oceánu, na ostrovu, na Bujanu, stojí dub Mokrecký a pod ním leží zmije Garafena...“¹¹⁶, případně se zde objevuje postava, kterou bychom mohli považovat za hromovládce: „...na svatém moři-oceánu stojí ... syrý dub Krejakonský a ten syrý dub kácí starý mistr svým těžkým toporem...“.¹¹⁷ Východoslovanský folklór představuje světový dub, který drží nebe, zemi a podsvětí, v korunách sídlí božstva a bleskonosní ptáci, při kořenech kosmický had/drak, po kmenech stékají životodárné vody a sídlí v něm rusalky a víly. Každé ráno z něj vychází slunce a každý večer do něho zapadá. Je to představa velmi blízká severogermánskému světovému stromu Yggdrasilu:

„...Tu pronese Stejně vysoký: ,Tento jasan je ze všech stromů největší a nejkrásnější. Jeho větve se klenou přes celý svět a sahají až na nebe. Tři kořeny drží strom zpříma a rozkládají se do daleka...Ve větvích jasanu sedí orel, a ten je vševědoucí. Mezi očima mu sedí jestřáb zvaný Vedrfölni. Veverka jménem Ratatosk běhá nahoru a dolů po jasanu a donáší nevráživá slova mezi orlem a hadem Nídhöggem. Čtyři jeleni běhají ve větvích jasanu a okusují jeho listí ... A ve studni Hvergelmi je s Nídhöggem tolik hadů, že je žádný jazyk nedokáže spočítat. O tom se vypravuje:

„...Jasan Yggdrasil
osudem strádá
více, než lidé vědí.
Jelen jej shora hryže,
had zdola nahlodává
a peň z boku práchniví...“¹¹⁸

Velmi podobný motiv se ukrývá v chorvatském folklóru v dialogu mezi javorem a jedlím, kde je rovněž líčeno nepřátelství mezi sokolem v koruně stromu života a hadem u jeho kořenů:

„Rasla jela u osoju,
zelen bore u prisoju,
jela boru poručuje:
O javore, zelen bore,
lijepo ti t' je ukraj vode!
Iz stabra ti voda teče,

¹¹⁶ „...на море на окіяне, на острове на Буяне, стотъ дубъ мокрецькой, а под нимъ лежитъ змья Гарафена...“, cit. podle АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, op. cit., s. 283.

¹¹⁷ „...на святом окіяне-море стоить ... сырой дубъ кре(я)констый, и рубить тотъ сырой дубъ старъ мастеръ мужъ своимъ булатнымъ топоромъ...“, ibidem.

¹¹⁸ SNORRI, STURLUSON, *Edda*, op. cit., s. 52-54.

*iz grana ti pčele lete,
a vrhom ti biser rađa.
Javor jeli odgovara:
Borja tebi, vita jeli!
Bolje tebi u osoju,
nego meni u prisoju!
U stabru ti ljuti zmaje,
u granam ti soko sivi;
soko sivi gnjezdo vije,
zmaj sokolu poručuje:
O sokole, moj sokole!
Ne vi gnjezdo više méně,
er ću zmaje pustit plame,
gnjezdo ću ti opaliti,
tiće ću ti izvaliti
izvaliti, podaviti.“¹¹⁹*

Motiv stromu jako rostliny života navozuje myšlenku odlišnosti, oddělenosti člověka od božské existence. Zároveň vypovídá o nostalgii po hodnotách, které pro něj zůstávají nedosažitelné. Na druhou stranu tato symbolika svědčí o naději, že ony hodnoty a ideály, po kterých lidé touží, nejsou neskutečné, že existují. Jsou jen v jiném světě. Odráží se tu zřejmě existenciální úzkost, která byla vzbuzována střídáním úrody a neúrody, zdraví a nemoci, života a smrti. Snad lze za tím vším zahlédnout nezlomné přesvědčení, že za všemi zvraty a proměnami existuje něco, co se jim svou podstatou vymyká a co je schopno jim odolat. A to představuje přesně to, co člověk předkřesťanské éry hledal, aby se tak mohl ve své snaze o nalezení existenciálních jistot o něco „opřít“.¹²⁰ Na základě křesťanského desatera, kde je řečeno, že lidé si Boha nezpodobní ničím, že nebudou mít žádnou modlu a nebudou se jí klanět ani uctívat, kněží této víry samozřejmě „konkurenci“ ctění stromů zakazovali. A tak pod tlakem křesťanské víry a po přesunu vědomí dále od instinktu a blíže k intelektu, byly v blízkostech uctívaných stromů zakládány nejdříve „pohanské“ a poté i křesťanské chrámy. U nás lze zřejmě dozvuky tohoto vnímání „nedotknutelnosti“ těchto mohykánů a snahu o jejich odstranění nalézt ještě v nedávné minulosti v tzv. rodových stromech¹²¹ (například

¹¹⁹ BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, cit., s. 272.

¹²⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 106.

¹²¹ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 72.

Kozinova lípa). Je pravděpodobné, že oslavování stromu života se v Evropě pod tlakem zákazů proměnilo od 13. století ve zvyk stavění májek.¹²²

3.4 Dub v roli spojovací cesty mezi jednotlivými světy ve světle mýtů o stvoření

V průběhu věků byl mýtický strom, tvořící ústřední osu světa, vždy vnímán jako spojnice tří světů. Nadpozemského světa bohů se světem lidí a se světem podzemních sil.¹²³ Věřilo se, že strom drží pohromadě celý svět. Uctívání stromu ve dvoře, v blízkosti lidského obydlí či na návsi bývá vysvětlováno jako uctívání centrálního světového stromu, jenž prorůstá vrstvami světa – kořeny podzemím, kmen světem lidí a nebesy, světem bohů. Je osou světa a prostředníkem mezi člověkem a bohy a tím pádem hoden ochrany společenství. Život jedince, rodu i celé vesnice tak byl těsně spjat s životem stromu. Věřilo se, že člověk může být součástí stromu a současně žít ve světě lidí, nemůže však přežít „svůj“ strom.¹²⁴

Slovanské báje o vzniku světa známe jen z novověkého folklóru východních Slovanů. Z ostatních slovanských oblastí nám zbyly jen střípky z původního skeletu, a to především u Bulharů, Slováků a Poláků. Svým nápadně dualistickým pojetím se velmi podobají nejstaršímu zachovanému svědectví o stvoření člověka, jež nám přináší *Povest' vremennych let* z konce 11. století.¹²⁵

Světový strom mohl být také jedinou spojnicí mezi světem lidí a bohů, po které putovali extatici a šamani. Extatické a šamanské techniky byly, jak jsme již naznačili, vlastní i ve slovanském prostředí. Snad o této praxi vypovídá i hádanka, jejíž řešení je „cesta“, a která v sobě motiv dubu obsahuje:

*„Když se svět zrodil,
tehdy se dub svalil
a teď leží.“¹²⁶*

Hranice mezi lidským a božským světem nebyly vyjádřeny pouze „geograficky“, ale i časově – dub tak symbolizoval vstup a výstup ze světa lidí, smrt i narození. O smrti hovoří úsloví:

¹²² HAGENER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 210.

¹²³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 30.

¹²⁴ *Ibidem*, s. 83.

¹²⁵ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 52.

¹²⁶ „Когда свет зародился/Тогда дуб повалился/И теперь лежат.“, cit. podle LETTENBAUER, W., op. cit., s. 176.

„Na hoře Horské, stojí dub Veretěnský. Kolem dubu neprojde, neprojde ani car, ani carevna, ani krásná dívka...“¹²⁷

Zrovna tak jako alternativní výrazy pro sloveso „zemřít“ – *gljaděť na dub, dať duba, odubet’*.

Rovněž narození bylo spojováno s dubem – v Lužici nebo v ukrajinském Polesí byl dub sázen při narození dítěte a o spojení s počátkem lidského života svědčí i tradiční odpověď na pikantní otázku dotěrného chlapce, jak přišel na svět: *„Seděl jsi na dubu.“* (*„Ты на дубочку сидел.“*)¹²⁸ Dlužno však zmínit, že dub se v podobných případech uplatňoval jako svrchovaně mužský princip a žena byla přirovnávána nebo ztotožňována s břízou, což se projevovalo i při praktikování milostné magie.

Při líčení souboje hromovládce a jeho protivníka byl několikrát zmíněn i strom, pod který se démon snaží ukrýt. Většinou se jedná o dub. V zápase hromovládce s démonickým protivníkem se nám ukazují i další postavy, snažící se pod světovým stromem najít úkryt, jako had či drak. Dub se objevuje i v běloruských transformacích tohoto příběhu – mytologická postava symbolizující hromovládce (Grom, car Grom, Perun, Ilja prorok, archanděl Michael, Bůh) poráží dub ohnivou nebo kamennou střelou, případně kamenným nebo železným kladivem při pronásledování protivníka *zmeje* (*„...u toj dub tresnuť perun da taki, što raspolosuvat dub ad verchu do polu...“*¹²⁹). Tento zápas se měl dokonce odehrávat právě u světového stromu:

„Na moři, na oceáně stojí dub Prakuron, na tom dubu je třicet kohoutů, na těch kohoutech třicet hnízd, k těm hnízdům přiletělo, přibylo třicet draků... Chlupatá Chauro... Pojede sám Hospodin s ohněm, s hromem a rozseká tě!“¹³⁰

Je to pravděpodobně tento zápas, který postavil dub do role světového stromu a určil mu tak významné místo v archaických rituálech i pozdější lidové kultuře.

Sakralitu dubu respektovaly i apokryfní texty a christianizované příběhy. Podle ruského apokryfu se prý Jidáš chtěl původně oběsit na dubu, ale *„z Božího příkazu se dub sklonil a tak byl zachráněn...“*¹³¹ Bulharská legenda zase vypráví, že dubový háj ukryl Boha prchajícího před Morem. Za odměnu nechal Bůh dubu v zimě listí. V rusínské lidové legendě o stvoření světa sedí dva ptáci-demiurgové uprostřed prapůvodního oceánu na světovém

¹²⁷ *„На горе Горенской стоит дуб Веретенский. Мимо дуб не пройти, не проехать ни царю, ни царице, ни красной девице...“*, cit. podle АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

¹²⁸ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

¹²⁹ Ibidem, cit. s. 96.

¹³⁰ *„На моры, на кияни стаиць дуб Пракурон, на том дуби трыдзевяць какатоў, на тых какатах трыдзевяць гнёздоў, к тым гнёздам прылятала, прыбягала трыдзевяць змей... Шкурапея Хаура... Будзець ехаць сам Господзь из огнём, из пяронам, и пасячэць цябе!“*, ibidem, op. cit., s. 96.

¹³¹ *„...Божим повелением преклонися дуб и сохранен бысть...“*, ibidem, cit., s. 94.

stromě – dubu¹³² a v haličské jsou to dva holubi a v severoruské dva hoholi a snaží se vynášet ze dna zemi. Představují soutěžení boha se satanem a vždy minimálně jeden z nich je bílý.¹³³

¹³² Ibidem, s. 94.

¹³³ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 53-54.

4 Novodobý pohled

4.1 Synkretický vývoj ve vnímání uctívaných stromů

Jak jsme si písemnými prameny ukázali, úcta ke stromům byla přítomná téměř ve všech známých kulturách a tvořila neoddělitelnou součást předkřesťanského vnímání světa. Domníváme se, že dříve si lidé vzájemnou závislost ve smyslu interakce mnohem více uvědomovali, protože nejen v křesťansky orientovaném světě, ale téměř ve všech světových náboženstvích a filozofiích hraje strom důležitou roli i jako symbol. Příkladem je vesmírný strom hindů *ašvatha* zrovna tak jako vesmírný strom Babyloňanů a Sumerů, nazývaný *huluppu*¹³⁴, strom *bodhi*, pod kterým byl osvícen Buddha, strom života *sefirot* v židovské mystické kabale, *yggdrasil*, světový strom germánské mytologie i biblický strom poznání dobra a zla.¹³⁵

Dialog se světem přírody zaznívá ve folklóru v různých rovinách a polohách. Od vývoje lidského poznávání závisí do jaké míry se vazba na přírodu uvolňuje. Dialog člověka s přírodou tak získává ve folklórních dílech novější, zastřenější podobu a nebo ho nahrazuje dialog člověka s člověkem, případně člověka se společností.¹³⁶ V Evropě se znalost mýtu, že ve stromu sídlí duch, proměňovala a vytrácela během staletí v přímé úměře s tím, jak sílil vliv křesťanských církevních institucí. Tento vliv se během času proměňoval od urputného politického boje do mírového spolužití.¹³⁷ Jeden germánský mýtus o svatořečeném Winifredovi nám osvětluje počátky slavení vánočního stromu „naroubováním“ druidské víry na tehdejší křesťanské myšlení takto:

„Svatý Winifred plný náboženského nadšení a přání zničit pohanské formy bohoslužeb se odvážil jednoho Štědrého dne vzepřít starým bohům a skácel posvátný dub druidů. Ze středu skáceného stromu vyrostla mladá jedle se zářícími světly na větvích a tváří malého Krista nad ní. Svatý Winifred dal strom svým následovníkům jako symbol nového ducha náboženství – mladý strom označuje Krista jako své dítě, světla na zelených větvích jsou světly věčného života v duši člověka.“¹³⁸

¹³⁴ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lídech*, s. 14.

¹³⁵ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 30.

¹³⁶ LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklor a folkloristika*, s. 235.

¹³⁷ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 50.

¹³⁸ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, opak. cit., s. 93-94.

Už v r. 371 začal, později svatořečený Martin, tehdy biskup v Tours v Galii, s likvidací posvátných hájů Keltů.¹³⁹ Během raného středověku je uctívání stromů potlačováno a postupně přetransformováno do jiných dimenzí chápání a vnímání. Oproti pohanskému vnímání stromu coby kultu stromu života, je v křesťanské společnosti znatelné upřednostňování pozice stromu poznání. Uctívání stromů přečkalo křesťanství např. ve formě umístování obrazů a sošek svatých na kmeny starých a výjimečných stromů, či pod jejich koruny.¹⁴⁰ Ve formě hranice světa přežil tyto „krizové“ časy Perunův dub, který označoval hranici Haličského biskupství a stál ještě roku 1302 u Přemyšle.¹⁴¹

K roku 1092 je Kosmou zmiňován kníže Břetislav II., který onoho roku dává kácet a pálit posvátné háje.¹⁴² Takovýto háj představoval v oněch dobách jakousi dnešní rezervaci, v níž se nesmělo nic lámat, trhat, lovit. Ba ani padlé stromy nebylo dovoleno odstraňovat. Prostor háje se považoval za léčivý, nemocní si tu zavěšovali kousky látek nebo části oděvů na větve a ukládali mince pod stromy. Můžeme sem s notnou dávkou smělosti zařadit i přežívající zvyk psaných přáníček, která se na lístku věší na větve.¹⁴³ Bývala tu pramenitá voda, ve které se lidé omývali i v zimním čase. V těchto hájích nemusely stát, ani většinou nestály žádné modly (ty se stavěly až v závěrečné etapě pohanské éry), ale nacházely se zde povětšinou obětní kameny.¹⁴⁴ Příkladem tohoto členění nám může být prozkoumaný posvátný okrsek na hradišti Zvenigorod z 11. – 13. století na Ukrajině.¹⁴⁵ Prakticky každá pospolitost předkřesťanského období měla tyto háje a v nich své uctívané stromy, většinou duby. Dub se tu stával symbolickým zástupcem objektu, který cítil a myslel, obdarovával, či trestal. Předkové u nich jako obětinu zabíjeli zvířata, dávali k nim obilí, chleba, kosti, věštili u nich a zavěšovali na ně talismany. Úcta k hájům se udržela do novověku zejména u Rusů a Bulharů. U severních Velkorusů byl tento kult zaznamenán v 19. století v tzv. *Boželesje* nebo *myljonj les*, jehož se nikdo nesměl dotknout. Věřilo se, že kdo tohle tabu poruší, těžce onemocní či zemře.¹⁴⁶ Pozdější stavění chrámů s modlami bylo v těchto hájích zahájeno zřejmě díky silnému kulturnímu vlivu sousedního křesťanství. Křesťanští misionáři, pokud neměli dostatek sil k likvidaci těchto hájů,¹⁴⁷ se samozřejmě snažili tato posvátná místa přetvářet (nařízení papeže Řehoře).¹⁴⁸ Aby podchytila tuto nevykořenitelnou víru lidu, zakládala církvev

¹³⁹ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 199.

¹⁴⁰ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 74.

¹⁴¹ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 2/1979, s. 111.

¹⁴² HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 70.

¹⁴³ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 20.

¹⁴⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 151-167.

¹⁴⁵ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 246-248.

¹⁴⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166+201.

¹⁴⁷ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 70.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 200.

často v takových hájích kříže, kapličky, kostely a kláštery. Pokud byla tato místa porostlá duby a v myslích starousedlíků byla svázána s úctou k hromovládci, byly tyto budované svatostánky na územích východních a jižních Slovanů zasvěcovány svatému Iljovi. Například v Makedonii ve vsi Dejlovice, která leží severovýchodně od Kumanova pod horou s příznačným názvem Peren, není ve vsi chrám, zato v její blízkosti se nacházejí hned tři kultovní místa: *Samo buko*, *Krst* a *Sveti Ilija (Ilijski kladenec = pramen)*. *Sveti Ilija* bylo místo dříve zarostlé dubovým hájem, s jehož stromy se nesmělo manipulovat. Na počátku devadesátých let 20. století zbylo z háje jen několik starých dubů, zpod jejichž kořenů vyvěral *Ilijův pramen*.¹⁴⁹ Dodnes je Ilindan na Balkáně uznáván za jeden z nejvýznamnějších svátků. Případné zůstavší vzrostlé dřeviny si tak nadále udržovaly svou posvátnost, ba často byly sázeny stromy nové na místa původně vykácených. Nejznámějším příkladem evropského stromového svatostánku je odhadem 1000 let žijící dub v Allonville-Bellefosse ve Francii. V jeho kmeni s 15 metrovým obvodem byly nad sebou postaveny 2 kaple. V roce 1696 se stal tento dobový svatostánek římsko-katolickým kostelem zasvěceným Panně Marii.¹⁵⁰

Bývalo zvykem, že před případným nutným kácením uctívaného stromu se nejdříve sekerou poklepalo na jeho kmen, pronášelo se ustálené pořekadlo sloužící jednak jako prosba o odpuštění a jednak, aby duch stromu mohl včas odejít a neškodil později společnosti lidí jej kácějící. Takové přežívající lidové zvyky „dotlačily“ církevní instituce k čarodějnickým procesům, které poměrně dobře posloužily k přetrhání vazeb mezi lidmi a přírodou.¹⁵¹

Dnes tu jako pohrobek těchto neklidných časů máme státem chráněné stromy, které povětšinou „nesou“ pojmenování po nějakém národním idolu. Ať už po mýtické či skutečné slavné historické postavě (např. Svatováclavský dub ve Stochově, Oldřichův dub v Peruci, Žižkovy duby...)¹⁵² Dle tradované pověsti se v dutině dubu měla za bouře ukrýt Žižkova matka a porodit zde svého syna. Sedláci z okolí si z tlustých větví tohoto dubu dělali topůrka k sekyrám a kladivům ve víře, že jim přibude síla, až se borovanský probošt Konrád Fišer rozhodl dub porazit a podivnou zvyklost zarazit.¹⁵³ Není ani tolik důležité, že naprostá většina z památných stromů nemohla ani spatřit postavu, podle které je pojmenována. Mnohem důležitější je „kulturní náboj“, který s sebou během svého dlouhého života takovýto mohykáni napříč politickými událostmi nesou. Takoví jedinci-solitary byli rovněž sázeni na počest a památku významných historicky zlomových událostí (např. stromy svobody, Popravčí dub ve Velkých Losinách, hradní stromy...). Lidé se jim pak báli jakkoliv ublížit.

¹⁴⁹ OVSEC, D., *Slovanska mytologija in verovanje*, op. cit., s. 166-168.

¹⁵⁰ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 60.

¹⁵¹ HAGENER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 205-216.

¹⁵² HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 82.

¹⁵³ BARTA, V., „Boží muka a dub u rodiště Jana Žižky“, in: *Český lid*, 1911/20, s. 331.

Domnívali se, že by to mohlo přinést neštěstí. Láska, úcta i strach tak pomohly uchovávat staré jedince i napříč dějinami.¹⁵⁴ Jejich život tak propojuje pro nás velmi vzdálenou minulost s realitou přítomnosti.

4.2 Historický vývoj ochrany stromů v českých zemích

Zatím co dříve se lidé modlili k mocnostem, ukrývajícím se ve stromě, dnes spíše zažíváme úctu ke stromu jako takovému, k dlouhověkému živému organismu a k jeho nezastupitelné roli v našem životním prostředí.

Jak jsme si v předchozích kapitolách osvětlili, jsou staré stromy významným kulturně historickým, ekologickým a biologickým prvkem, zasluhujícím naši pozornost a naši ochranu. To si uvědomovali i naši předci a různými způsoby a s různým stupněm úspěšnosti se snažili tuto ochranu zajišťovat.

Už od středověku snaha o ochranu stromů úzce souvisela s hospodářskou výtěžností lesů, kdy jednotliví vlastníci porostů se je prostřednictvím závazných výnosů se stanovenými fyzickými a majetkovými tresty snažili ochránit. Snad nejstarším dochovaným předpisem je „*Právo českého knížete Konráda Oty*“ patrně z roku 1189. Podobné snahy lze nalézt v „*Městském právu jihlavském*“ a v „*Knize starého pána z Rosenberka*“, obě pravděpodobně z roku 1360. Odvolaný návrh „*Majestas Carolinas*“ Karla IV. z roku 1348, v kapitole 49 až 55, řešil tyto problémy s ochranou stromů v dané době. O několik století později (v roce 1754) vydává rakouská panovnice Marie Terezie „*Řád lesní*“, který na tehdejší poměry obsahoval poměrně pokrokové a podrobné předpisy na ochranu a hospodaření v lesích.¹⁵⁵

Asi nejstarší známou vyhláškou, která byla zaměřena na ochranu památného stromořadí, je císařský reskript vydaný ve Vídni dne 9. července 1714 chránící lipovou alej mezi Pražským hradem a Královskou oborou. Stromový soliterní jedinci se dočkali legislativně právní ochrany až díky přírodozpytným zájmům berlínského profesora Alexandra von Humboldt, který v 19. století pro ně zavedl termín *přírodní památka*. V roce 1899 byl u nás vydán první přehled památných stromů v Čechách, a to českým lesníkem a historikem Janem Evangelistou Chadtem Ševětínským, který tento přehled stále rozšiřoval až dospěl (za vydatné pomoci četných dopisovatelů) k zevrubnému soupisu „*Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*“ vydaného v Písku v roce 1913, který se stal dodnes nepostradatelným podkladem pro veškerou následující péči o památné stromy. Historie

¹⁵⁴ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 83.

¹⁵⁵ REŠ, B., *Památné stromy*, s. 10.

ochrany a údržby památných stromů se v našich končinách na počátku 20. století také úzce pojí se vznikem a prací *okrašlovacích spolků* (Svaz českých okrašlovacích spolků byl založen v Praze v roce 1904).¹⁵⁶

Za první Československé republiky byl v roce 1920 vydán tzv. *přídělový zákon*, jehož 20. paragraf se mohl využívat na ochranu památných stromů. Do té doby byla případná ochrana stromů přímo závislá na vůli vlastníků pozemků. Zlepšení situace ochrany přinesl až v roce 1956 přijatý zákon č. 40/1956 Sb. o ochraně přírody. V této Sbírce byly památné stromy vyhlášeny za chráněné *přírodní výtvo*ry nebo *přírodní památky*. Poslední právní úpravou 20. století se stal Zákon č. 114/1992 o ochraně přírody a krajiny. Tímto právním dokumentem byla v jeho IV. části definována samostatná kategorie *památné stromy*. Jejich zabezpečením se zabírají §46, §47, §55 a §56. §46 vymezuje pojem „památné stromy“ a jejich ochranná pásma. §47 se zabývá evidencí a označováním památných stromů. §55 pojednává o záměrech na vyhlášení památných stromů a §56 řeší výjimky ze zákazů činností v ochranném pásmu památných stromů.¹⁵⁷

Pro znalce a milovníky památných stromů je velmi zajímavé vyhodnocování památných stromů z hlediska možností záchrany genofondu a jeho reprodukce, které provádí Výzkumný ústav okrasného zahradnictví v Průhonicích u Prahy ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR. Z kulturně historického pohledu by totiž případné potomstvo například Svatováclavského dubu neslo se sebou i jakýsi neoddělitelný kulturní náboj vážící se k matečnému stromu...¹⁵⁸

4.3 Vztah dnešní společnosti k památným stromům

Jsou zde, na této planetě, už více než 400 miliónů let a člověk je s nimi ve svém o mnoho mladším vývoji neoddělitelně spjat. Jsou nejmohutnějšími organismy na zemi a zcela dominující formou života. Mohou dorůst výšky přes 160 metrů a žít i více než 5000 let. Díky jejich schopnosti čerpat oxid uhličitý z atmosféry, asimilovat uhlík a uvolňovat kyslík se mohly vyvíjet další druhy organismů a mezi nimi i my, lidé.¹⁵⁹ Ne každý člověk vnímá skutečnost (nebo si ji vědomě nechce přiznat), že zatímco stromy mohou žít bez lidí, tak existence lidstva bez stromů možná není. Například zdravý dospělý jedinec dubu pokryje

¹⁵⁶ REŠ, B., *Památné stromy*, s. 10-13.

¹⁵⁷ *Ibidem*, s. 13-14.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 48.

¹⁵⁹ COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, s. 8.

denní spotřebu kyslíku více než 50 lidí.¹⁶⁰ Současná konzumní společnost funguje na základě nadprodukce pravěkých lesů. A to nejen kvůli chemickému složení vzdušného obalu země. Vždyť i ropa a uhlí vznikly přeměnou z organické hmoty nerozložených kmenů stromů.¹⁶¹ Bohužel ztrátu přímého propojení s přírodou provází dnes velká necitlivost a neúcta k našemu jedinému životnímu prostředí.

Stromy, obrazně řečeno, jsou pokračováním země. Jejich vyobrazování patří k základním a nejstarším symbolům lidstva.¹⁶² Vyrůstají ze země nejen proto, že k tomu byly předurčeny, ale také díky „síle“ země. Jejich krása a mohutnost je důkazem „síly místa“ s nímž je strom spojen. Taková místa bývají zahrnuta láskou a péčí „místních“ lidí. Dnes jsou v České republice tyto mimořádně významné stromy, jejich skupiny a stromořadí podle § 46 zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny vyhlášovány za památné stromy. Mezi nimi najdeme nejčastěji lípy a duby. U dubu, jak jsme si ukázali, je to dáno úctou k jeho domnělým i skutečným vlastnostem z hlediska působení hromovládce, u nejrozšířenější lípy je to díky jí připisovaným ochranným vlastnostem.

Zmíněné kulturně historické vazby stromu v krajině či v sídelním místě však nejsou jediným důvodem, proč se k nim obracíme. Staré stromy jsou také nepostradatelným krajinotvorným, ekologickým a v neposlední řadě i biologickým prvkem. Pro nás, lidi moderní doby, je velmi užitečné, když si uvědomíme, že délka našeho života a života stromu je odlišná. Stromy žijí v mnohem delších časových periodách.¹⁶³ My lidé tedy nemáme možnost příliš užívat stínu stromu, který jsme zasadili. Toto vědomí by v nás mělo být vždy přítomné.

Při celosvětovém upírání pozornosti laické veřejnosti směrem k likvidaci tropických pralesů si neuvědomujeme, že tento proces díky vysoké poptávce po dřevu-materiálu již na území Evropy proběhl v období starověku až raného středověku.¹⁶⁴ A že to není jen problém deštných pralesů, ale že se jedná spíše o problém velkoplošného lidského zásahu do životního prostředí celé planety, a to ve velmi krátkém časovém horizontu. Strom ovšem nemá jen hodnotu objemu svého dřeva a biologické hodnoty, má hodnotu délky celého svého životního cyklu, ve kterém je schopen zaznamenávat různé strasti a příkoří, jež se mu děla, tak jako období prosperity a přízně, jež se mu dostalo (díky jeho letokruhové kronice). Pokud chceme pokácet stoletý strom, pokácíme s ním i celá „jeho“ staletí, která v sobě uchovává. Strom tak

¹⁶⁰ KREMER, P. B., *Stromy. Průvodce přírodou*, s. 278.

¹⁶¹ REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, s. 23-30.

¹⁶² PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 17.

¹⁶³ REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, s. 30.

¹⁶⁴ COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, s. 7.

spoluvytváří „paměť místa“ a pokud jej odstraníme, odstraníme s ním i tuto paměť. A se ztrátou takovéto paměti ztrácí člověk svou identitu, svou totožnost a tak ztrácí i sám sebe.¹⁶⁵

Úcta, jež je stromům prokazována dnes, souvisí do značné míry s jejich praktickou užitečností. Viz prosba stromu umístovaná do ceněných porostů ve 20. století:

Milý člověče.

Jsem dárcem tepla ve Tvém krbu za chladných nocí

A dárcem přívětivého chládku v žáru letního slunce.

Já jsem dal trámovi Tvému obydlí a desku Tvému stolu.

Ze mne je lože, ve kterém spáváš, i kleč Tvého rádlu.

Já jsem dodal topůrko do Tvé sekery a laťky do Tvého plotu.

Ze mne je dřevo Tvé kolébky i Tvé rakve, jsem tím,

Čím pro blahobyť je chléb a pro krásu svět.

Poslyš tedy mou prosbu:

Nedovol nikdy, aby se se mnou zacházelo tak, abych zahynul!

Jejich dřevo je nejen surovinou a palivem, ale i plody mohou být potravou a strom ve své každé jednotlivosti může být zdrojem léčivých substancí.¹⁶⁶ Stromy rovněž sloužívají jako přirozené místo k setkávání a odpočinku i jako orientační bod v krajině.¹⁶⁷

Vnímání stromu jako bytosti, kterou „navzdory“ své nepohyblivosti je, stejně jako význam při znázorňování vnitřní i vnější struktury světa, vzalo již dnes „za své“. Jistě i my máme „památné stromy“, čteme si o léčivé energii stromů a naše nauky se hemží stromečkovými schémata, v tom všem je však patrná spíše rozpolcenost našeho bytí, která umožňuje vše podstatné popisovat, nikoli však prožívat a prociťovat.¹⁶⁸ Vztah se nám tak smrskává na starost o stromové porosty jako o plíce našeho dušného světa.

Ale naštěstí pro lidstvo jsou mezi dnešní populací stále ještě optimističtí vědečtí pracovníci, kteří zkoumají signály vysílané rostlinami a zabývají se biokomunikací. Například Bernd Fischer, člen takto zaměřeného kroužku, existujícího v Ulmu ve Spolkové republice německé, pronesl:

„...naučili jsme se, že zvířata nejsou věci. Jednou přijdou na řadu rostliny a přestanou být bezprávné. Pochopíme, že jsou schopné vnímat, že komunikují, že to jsou živí tvorové stejně jako lidé, jako zvířata.“¹⁶⁹

¹⁶⁵ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 34.

¹⁶⁶ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 31.

¹⁶⁷ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 71.

¹⁶⁸ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 182-183.

¹⁶⁹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, op. cit., s. 22.

Jen je pro nás všechny velká škoda, že takové vstřípení kulturní změny vnímání je dlouhodobý proces a není jisté, zda v našem konzumním období přijde včas... Podobného rázu je vyjádření G. Preuschoffové, ve kterém říká, že stromy jsou pokožkou země. V příkladu uvádí, že když se zničí větší část kůže, zabije to celý organismus, což mi přijde jako moudrý vývod vědeckých argumentů pochopitelný snad co nejširší veřejnosti.¹⁷⁰

Pozitivním momentem je, že veřejnosti je stále úspěšněji vštěpováno, že do snahy o udržení stability určitého životního komfortu patří i péče o vzrostlou zeleň na celé naší planetě. Vždyť právě ona tvoří základnu klimatické stability nezbytné pro náš život, a proto na ní nesmíme pohlížet jen jako na ekonomickou komoditu. Je nejvyšší čas uvědomit si svou dominantní roli, kterou zde hrajeme a zodpovědnost za veškerý život na naší planetě, která tak na nás padá a více propojovat naše fungování s ostatními formami života. Jedna ze zásad dnešních ekologických hnutí z těchto myšlenek vyplývající proto je: „Myslet globálně, jednat lokálně.“ Např. sázení nových stromků a péče o nejbližší vzrostlou zeleň je základním předpokladem k rozvoji pocitu sounáležitosti s oklopujícími žijícími organismy.¹⁷¹

Dnešní právní kategorie „památné stromy“ v sobě slučuje všechny předchozí (rodové stromy, hraniční, orientační, ochranné, pamětní,...), většinou již ztracené funkce těchto „pamětníků“ našich lidských dějin.

Trefným závěrem do náplně této kapitoly mi připadá citát Dr. Sejjed Hossein Nasra: *„Je velký rozdíl mezi pohanstvím středozevního světa, modlářstvím stvořených věcí, proti němuž křesťanství bojovalo, a „naturismem“ Severoevropanů, pro něž má příroda symbolickou a duchovní zkušenost. Znovuobjevení panenské přírody pomocí tradičních principů by znamenalo opětné sjednocení symbolického významu přírodních forem a vývoje duchovní sympatie k přírodě, což nemá nic společného ani se starověkým pohanstvím ani s modlářstvím... Znamenalo by obnovu vztahu člověka k jeho domovu v kosmu.“¹⁷²*

Ve shodě s autorem uvedeného citátu si myslím, že pokud se člověk v dnešní uspěchané době dokáže vůbec alespoň na chvíli zastavit a zadívat se kolem sebe, může pochopit mimořádnou jedinečnost stromu, která mu může následně napomoci k urovnání myšlenek a ke srovnání svých stupínků životních hodnot.

¹⁷⁰ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 22.

¹⁷¹ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 182-186.

¹⁷² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 194.

5 Závěr

Ve své práci jsem se pokusil z dostupných pramenů poskládat mozaiku, která by alespoň nastínila mystické vnímání jednoho z velikánů říše stromů, a to dubu, lidmi. Jeho uctívání a obraz, jenž si o něm lidé vytvořili, se s určitými obměnami nese přes staletí až k dnešní době tak málo orientované na přírodu, kde přežívá ve formě pověr, úsloví či na druhé straně v podobě zákonů o ochraně památných stromů, které mají alespoň částečně navrátit úctu k jednotlivým stromovým velikánům. Z toho vyplývá, že jsem se pokusil shrnout a doložit vnímání dubu v průběhu posledních 2000 let. Je více než zřejmé, že čím hlouběji do minulosti se pokoušíme nahlédnout, tím více se musíme opírat o skutečnosti zaznamenané a dochované z pozdějších dob nebo o nálezy a více či méně deduktivní dohady archeologů. Přestože jsou skutečnosti dávných dob částečně stále zamlženy, budeme-li vycházet z toho, co se zatím podařilo zjistit, můžeme získat konkrétnější obraz, který byl cílem mé práce. Ač můj původní záměr byl napsat práci co nejvíce syntetického charakteru, postupně jsem se dostával spíše do oblasti „nepevných půd“. Čím hlouběji jsem bádával, tím více mi bylo jasné, že má práce získává odlišný rámeček. Přijde mi, že z jednotlivých zpráv, coby střípků, se mi nepodařilo sestavit mozaiku o jasných konturách, ale spíše obraz nikde nekončící hvězdné oblohy. Trefně se k takovému sběru vyjádřili bratři Grimmové: „...mýtické se podobá malým kouskům roztráštěného drahokamu, které leží rozházené na půdě porostlé trávou a květy a odhalí je pouze oko, které se dokáže ostřeji dívat.“¹⁷³

Svou práci jsem rozdělil do tří tématických okruhů. V prvních třech kapitolách jsem se věnoval především historickému průřezu tématu. Stěžejními kapitolami byly pro mě čtvrtá až osmá, které jsou spíše mýtického zaměření. V posledních třech kapitolách jsem se snažil o posun pohledu společnosti na dub až do dnešní doby.

Fakt, že strom a člověk se od lidské nepaměti stýkali a ovlivňovali se, byl pro mě nezpochybnitelný a tak jsem se ve své práci zaměřil na různé způsoby kontaktů člověka se stromem. Nevěnoval jsem se ale uctívání dubu na celém světě, ale zaměřil jsem se na slovanská etnika a to jednak díky mým jazykovým schopnostem, nabytých i při studiu slavistiky, jednak díky mému zájmu o historii Slovanů. Přes toto užší vymezení jsem se však nevyhnul přesahům do příbuzných kulturních oblastí, když jsem to považoval za nezbytné pro oporu mých tvrzení, nebo pro osvětlení problému v širších souvislostech. Z mých pramenných toulek vyplynula skutečnost, že přes odlišnost i geografickou vzdálenost kultur, byl jejich vztah ke stromům obdobný. Prokázal jsem, že uctívání, konkrétně dubu, byl

¹⁷³ LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklór a folkloristika*, opak. cit., s. 59.

fenomén, provázející ve svém vývoji naprostou většinu indoevropských etnik, která jeho prostřednictvím uctívala svá hromovládna božstva. U Slovanů bylo toto tradiční spojení dubu neoddělitelně svázáno s blesky vrhajícím nejvyšším bohem slovanských etnik – Perunem, jak to dokazují dochované prameny i toponomastika. Poukázal jsem, že tato úcta k dubu byla v době potlačování přírodních vazeb provázána s budováním kultovních objektů. Díky dochovaným tradičním folklórním obyčejům jsem doložil provázanost uctívání dubu s obřadními prosbami o úrodu a snahu křesťanských kněží na Balkánu o synkrezi tohoto kultu. Stále sílící tlak evropského křesťanství jsem doložil proměnou uctívání dubu, kdy začal probíhat posun od intuitivní duševní strany směrem k racionálnějšímu vnímání hodnot. Při snaze o zachycení vývoje legislativní ochrany uctívaných stromů v Českých zemích jsem poukázal na skutečnost dlouhotrvající kontinuity tohoto vztahu. Že tato silná vazba na dub měla různá opodstatnění jsem rozebral na folklórním materiálu, jehož prostřednictvím popisují prokazatelné i nadpřirozené vlastnosti, které Slované dřevině připisovali. Pohled dnešní společnosti na státními orgány chráněné stromové mohykány navozuje pocit nejednotné postojové rozháranosti s převažující složkou upřednostňující konzumní materialistický přístup k dané problematice.

Vnímání dubu jsem postavil do několika rovin. V první rovině ho stavím do světla botanických charakteristik, kde vyzdvihuji jeho biologické přednosti, jako jsou jeho fyzické parametry, věkovitost, plodnost, léčivé účinky a klimatická funkce. V metafyzické rovině vyzdvihuji jeho aerochemický vliv na duševní rovnováhu člověka, který je přímo závislý na přírodních zákonitostech a jevech. V rámci této roviny jsem se prostřednictvím mýtů o stvoření snažil prokázat postavení dubu v roli ústředního stromu při vzniku života na zemi. Dalším úhlem pohledu ze stejné roviny jsem poukázal na kmen dubu jako na možnou cestu šamanů do jiných světů v rámci jejich extatických stavů.

Díky výkladu vědního oboru etymologie se mi, na příbuznosti indoevropských jazyků celkem přesvědčivě, podařilo doložit vývoj slova dub a jeho vazbu na Indoevropany uctívané božstvo.

Prioritou mého bádání se tak stala snaha o zachycení co nejširšího úhlu pohledu předkřesťanských společností na fenomén dub. Vyhodnotil jsem ho jako mýtickou strukturu osy světa, jako šamanskou cestu do jiných světů, jako symbolického zástupce hromovládnych sil i jako přírodní organismus o svých specifických charakteristikách. I když jsem rozhodně toto téma úplně nenaplnil, ani nevyčerpal všechny existující zdroje a je možné ho dále rozšiřovat a opravovat, dovolím si prohlásit, že jsem dospěl k některým docela překvapivým závěrům.

Překvapujícím faktem, a to zřejmě nejen pro mě, bylo zjištění, že výskyt dubu v pramenných zdrojích tolik převyšuje ostatní dřeviny, včetně u nás národně vyprofilované lípy.

Dalším z mála těžko vyvratitelných vývodů, které z mé práce vyplývají je, že uctívání dubu se týkalo celé Evropy a potažmo tak i většiny indoevropských etnik, a to díky spojování s působením nejvyšších božských sil. Zcela prokazatelné je to díky předloženým pramenům a zachyceným folklórním dozvukům.

Rovněž jsem doložil, že tento kult byl pevně svázán s předkřesťanským, přírodním založením archaických společností. Jejich vztah ke staletí každoročně ožívajícímu organismu byl jedním ze základních stavebních pilířů v jejich cyklickém vnímání podstaty světa.

I když jsem si jako hlavní úkol mé práce nepředsevzal seznámit čtenáře se vztahem lidí archaických společností k dřevinám, potažmo především stromům, je mi nyní líto, že jsem toto téma širěji a tudíž následně i lépe nestihl rozvinout. Doufám, že tato práce bude je jen jednou z více takto či podobně zaměřených hloubavých průzkumů.

6 Prameny a literatura

Prameny v latince:

1. *Fontes historiae religionis Slavicae*, Meyer, C. H. (ed.), Berolini 1931.
2. *Helmoldi Bozoviensis Cronica Slavorum: accedunt versus de vita Vicelini et Sidonis epistola*, Lappenberg, I. M., Schmedler, B. (edd.), Scriptorum rerum Germanicarum, Hannoverae et Lipsiae 1909.
3. *Helmolda kněze Buzovského Slovanská kronika*, přel. Vrátný, K., Praha 1947.
4. *Hodoporicon*, Butzbach Johannes, klášter v Maria Laach, 1506.
5. Homéros, *Odyseia*, přel. Vaňorný, O., Praha 1967.
6. *Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (edd.), Brno 1967.
7. SNORRI, STURLUSON, *Edda. Sága o Ynglízích*, přel. Kadečková H., Praha 1988.
8. *Z kroniki Sarmaciji europskiej Alexandra Gwagnina z Werony*, Turowski, K. J. (ed.), Kraków 1860.

Prameny v cyrilici:

1. КАРАЦИЊ, В. С., *Српске народне пјесме I.*, Београд 1964.

Literatura v latince:

1. ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, Praha: Volvox Globator 2002.
2. BÁRTA, V., „Boží muka a dub u rodiště Jana Žižky“, in: *Český lid*, 1911/20.
3. BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mítska pozadina hrvatskih narodnih običaj i vjerovanja*, Zagreb 1998.
4. BERANOVÁ, M., *Slované*, Praha: Panorama 1988.
5. BRÜCKNER, A., *Mitologija słowiańska*, Kraków 1918.
6. COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, přel. Menclová R., Praha: KK 2006.
7. ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, Bratislava 2001.
8. DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho hodoporicon*, Praha: UK 1975.
9. ELIADE, M., *Mefisto a androgyn*, přel. Vízner J., Praha 1997.
10. HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, Praha: Fontána 2003.
11. HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, Praha: Abonent ND 2005.

12. KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, Praha: Bystrov a synové 1997.
13. KREMER, P. B., *Stromy. Průvodce přírodou*, přel. Poláček J., Praha: KK 1995.
14. LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklór a folkloristika*, Bratislava: Smena 1982.
15. LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei den Slawen. Vergleichende volkskundliche, kultur- und religionsgeschichtliche Untersuchung*, München 1981.
16. OVSEC, D., *Slovanska mytologija in verovanje*, Ljubljana 1991.
17. PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, Praha: Ivo Železný 1996.
18. PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2000.
19. REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, Praha 1999.
20. REŠ, B., *Památné stromy*, Praha: AOPK ČR 1998.
21. SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, Praha: Ivo Železný 1998.
22. STRZELCZYK, J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 1998.
23. TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, Praha: N Press 1999.
24. URBAŃCZYK, S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, Wrocław 1991.
25. VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha: Panorama 1990.
26. VĚTVIČKA, V., *Herbář pod polštář*, Praha: Jan Vašut 2008.
27. ZÍBRT, Č., „Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767“, in: *Český lid*, 1908/17.

Literatura v cyrilici:

1. АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, s. 94-99.
2. АГАПКИНА, Т. А., ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянском язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Ленинград 1988, s. 224-235.
3. АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, 2, Москва 2002.
4. БОРОВСКИЙ, Я. Е., *Мифологический мир древних киевлян*, Киев 1982.
5. ВЕЛЬМЕЗОВА, Е. В., *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, Москва 2004.
6. ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., ИВАНОВ, В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-тифологический анализ праязыка и протокультуры*, 2, Тбилиси 1984.

7. ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-115.
8. КУЛИШИЋ, Ш., ПЕТРОВИЋ, С., ПАНТЕЛИЋ, Н., *Српски митолошки речник. Друго, допуњено издање*, Београд 1998.
9. НИКОЛАЕВ, Л. Г., СТРАХОВ, А. Б., „К названию бога-громовержца в индоевропейских языках“, in: *Балтославянские исследования*, 1985, Москва 1987, s. 149-161.
10. ПЕТРОВИЋ, С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, Ниш 2000.
11. ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митологија. Енциклопедичен речник*, София 1994.
12. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М.(edd.), Москва 1995.
13. ТОЛСТОЙ, Н. И., *Очерки славянского язычества*, Москва 2003.
14. ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, Москва – Санкт-Петербург 1995.